

UKLUČENOST LICA SA OGRANIČENIM SPOSOBNOSTIMA U IZBORNI PROCES

SEPTEMBAR 2014

Uključenost lica sa ograničenim sposobnostima u izborni proces

Objavljivanje ovog izveštaja je omogućeno uz podršku Agencije Sjedinjenih Država za međunarodni razvoj (USAID) preko Međunarodne fondacije za izborne sisteme (IFES). Mišljenja, nalazi i preporuke izneti u istom pripadaju Demokratiji na delu i organizaciji HandiKOS i ne odražavaju nužno gledišta donatora.

1. DEFINICIJE	4
2. PREGLED IZVEŠTAJA	5
3. KRATAK PREGLED MERA NEOPHODNIH ZA ISPUNJAVANJE STANDARDA VEZANIH ZA PRISTUP LICIMA SA OGRANIČENIM SPOSOBNOSTIMA NA NAREDNIM IZBORIMA NA KOSOVU	6
A. Centralna izborna komisija	6
B. Opštinski izborni službenici i Opštinske izborne komisije	7
C. Politički subjekti.....	8
D. Izborni panel za žalbe i pritužbe (IPŽP)	8
E. NVO-i, OGD-i i OGD/LOS-i	9
F. Drugi akteri	9
4. METODOLOGIJA ZA POSMATRANJE PRISTUPA LICIMA SA OGRANIČENIM SPOSOBNOSTIMA	9
5. PRISTUP LICA SA OGRANIČENIM SPOSOBNOSTIMA I STRATEGIJA UKLJUČIVANJA	11
6. PRAVNI OKVIR	12
A. Prava lica sa ograničenim sposobnostima na izborima	12
B. Informisanje lica sa ograničenim sposobnostima	15
C. Rešavanje žalbi na pristup lica sa ograničenim sposobnostima	17
D. Uključenost lica sa ograničenim sposobnostima u sprovođenje izbora	18
E. Registracija lica sa ograničenim sposobnostima u svojstvu birača	19
7. PRAĆENJE PREDIZBORNE I IZBORNE KAMPANJE	20
A. Politički subjekti i imenovanje lica sa ograničenim sposobnostima u svojstvu kandidata	20
B. Platforme političkih subjekata	20
C. Posmatranje događaja u sklopu predizborne kampanje	22
D. Sastanci sa predsedavajućim i članovima Opštinskih izbornih komisija	26
E. Predizborne posete biračkom centru	28
8. POSMATRANJE DANA IZBORA	28
A. Pristup lica sa ograničenim sposobnostima biračkim centrima	28
B. Mogućnost pristupa lica sa ograničenim sposobnostima unutar biračkih centara	29
C. Proces glasanja	33
C1. Lica sa oštećenjima vida	33
C2. Lica sa ograničenim fizičkim sposobnostima	34
9. DOBRE PRAKSE	36

1. DEFINICIJE

Pristupačna - zgrada, objekat, radno okruženje, služba ili program kome lica sa ograničenim sposobnostima mogu lako prići, ući, kretati se, učestvovati i/ili koje mogu koristiti bezbedno, samostalno i dostojanstveno.

Pristupačni formati – štampane, audio ili vizuelne informacije koje su pristupačne licima sa ograničenim sposobnostima.

Brajeva azbuka – sistem reljefnog pisma sastavljen od ispupčenih tačaka koje koriste slepa ili slabovidna lica.

Organizacija građanskog društva lica sa ograničenim sposobnostima (OGD/LOS) – organizacija kojom upravljaju lica sa ograničenim sposobnostima i koja promoviše njihove interese.

Uključenost - Lica sa ograničenim sposobnostima uključena su u sve izborne aktivnosti na jednakoj osnovi sa drugim građanima, uključujući rukovodeće funkcije, za razliku od rešenja koja odvajaju lica sa ograničenim sposobnostima od ostalih građana.

Ograničene intelektualne sposobnosti - izraz koji se koristi kada postoje ograničenja u sposobnosti lica da na očekivanom nivou uči i funkcioniše u svakodnevnom životu.

Mobilni tim za glasanje - usluga koju pruža Centralna izborna komisija na dan izbora u skladu sa kojom tim službenika za glasanje posećuje kuće registrovanih birača koji ne mogu da dođu na biračko mesto kako bi im se omogućilo da glasaju.

Lica sa ograničenim sposobnostima – u skladu sa članom 1. Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, obuhvata ona lica koja imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili čulna oštećenja koja u interakciji sa različitim preprekama mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće u društvu na jednakoj osnovi sa drugima”.

Birački centar (BC) – zgrada u kojoj se nalazi jedno ili više biračkih mesta.

Politički događaj – aktivnost koju organizuje politički subjekat, kao što je sastanak sa građanima, kampanja „od vrata do vrata“, govori, nastupi i slično, sa ciljem da se promovišu političke poruke u kojima se birači pozivaju da podrže dati subjekat na izborima.

Biračko mesto (BM) – prostorija ili sličan objekat koji se koristi za glasanje i prebrojavanje glasova na dan izbora.

Rampa – Kosi nagib ili niz kosina bez prepreka, koje omogućavaju pristup spratovima različitih visina i spoljnim i unutrašnjim delovima objekta.

2. PREGLED IZVEŠTAJA

Procene organizacija koje rade sa licima sa ograničenim sposobnostima na Kosovu ukazuju da, od ukupnog broja stanovnika koji se vode u spisku civilno registrovanih lica, od preko 1.7 miliona, na Kosovu živi oko 200,000 lica sa ograničenim sposobnostima. Na Kosovu se poklanjala mala pažnja na izborna prava ili promovisanje pristupa lica sa ograničenim sposobnostima izbornom procesu. Od oko 80 stalnih članova osoblja u Centralnoj izbornoj komisiji (CIK), nijedno lice sa ograničenim sposobnostima nije angažovano kao stalni član osoblja ni na centralnom, ni na opštinskom nivou. Takođe, lica sa ograničenim sposobnostima su u malom broju zastupljena na sprovođenju izbora na nivou biračkih mesta ili kao posmatrači koji su imenovani od strane političkih subjekata. Na prevremenim parlamentarnim izborima održanim 8. juna 2014. godine na Kosovu, u sklopu projekta pod nazivom „Lica sa ograničenim sposobnostima prate svoja izborna prava” angažovano je 30 dugoročnih posmatrača (LTO) i 200 dnevnih posmatrača sa ograničenim sposobnostima (STO) koji su propratili predizborni period, kao i sam dan izbora.

LTO-u su posmatrali 321 politički događaj i realizovali su 45 poseta Opštinskim izbornim komisijama (OIK) tokom 10-dnevnog perioda za vreme predizborne kampanje. Nalazi do kojih se došlo posmatranjem predizbornog perioda u dvadeset najvećih opština na Kosovu sugerišu da su samo dve političke stranke (Alijansa za budućnost Kosova (AAK) i Pokret Vetevendosje (LVV)) nominovali lica sa ograničenim sposobnostima kao kandidate na izborima. Na 93% praćenih političkih događaja, nije bilo nikakvih rampi ili liftova za prilaz licima sa ograničenim sposobnostima događaju. Lica sa ograničenim sposobnostima su držali govore na samo 11 predizbornih događaja. Posmatrači su došli do zaključka da OIK-i, uopšteno, nemaju jasnu evidenciju o broju lica sa ograničenim sposobnostima koji žive u njihovim opštinama, i zaključili su da na lokalnom nivou nema nikakvih aktivnosti koje se tiču informisanja birača, u organizaciji izbornih organa, a koje su namenjene biračima sa ograničenim sposobnostima.

Tim u Pozivnom centru koji je radio na obradi izveštaja DAM na dan izbora

ispisane na Brajevoj azbuci za birače sa oštećenjima vida, iako ove brošure nisu nađene na svim biračkim mestima (BM) koje smo posetili. CIK promoviše glasanje putem mobilnih timova, za birače koji nisu u stanju fizički da odu na biračko mesto. Međutim, broj lica sa ograničenim sposobnostima koji je upotrebio ovu uslugu je nizak (1,347 birača). Ovo se u velikoj meri može pripisati nedostatku ciljanih kampanji podizanja svesti i prijavih procedura za korišćenje usluga mobilnih timova koje zahtevaju da glasači sa ograničenim sposobnostima podnesu svoje zahteve u prostorije opštinskih kancelarija koje nisu uvek pristupačne.

Na dan izbora, STO-i su pokrili ukupno 520 od 798 biračkih centara na Kosovu. Rezultati nadgledanja dana izbora pokazuju da na 37% nadgledanih biračkih centara prilazi i trotoari u oblasti za glasanje nisu bili pristupačni. U međuvremenu, unutar biračkih centara, na samo 54% posećenih biračkih centara, primećene su prepreke koje su sprečavale slobodu upravljanja korisnicima invalidskih kolica, a 61% toaleta nisu bili pristupačni za lica sa ograničenim sposobnostima. Sa druge strane, CIK je uložio napore da obezbedi da birački centri dobiju brošure za glasanje

Postojeći zakonski okvir, kao što je Zakon o opštim izborima, i izborna pravila CIK-a garantuju podjednaka prava licima sa ograničenim sposobnostima, a CIK je odgovoran da učini sve potrebne postupke i da preduzme aktivnosti kako bi zagantovao da sva lica sa ograničenim sposobnostima mogu da ostvare svoje pravo glasa i da učestvuju u izbornom procesu na Kosovu. Međutim, mehanizmi koji obezbeđuju pristupačnost i slobodno i nezavisno pravo glasa su ograničeni i nisu uvek delotvorni, kao što rezultati nadgledanja ovih izbora i pokazuju.

Ovaj projekat nadgledanja pristupa lica sa ograničenim sposobnostima (DAM) izborima, koji je prvi te vrste na Kosovu, ima za cilj da identifikuje i da podrži nove i poboljšane prakse kako bi se unapredila aktivna uključenost lica sa ograničenim sposobnostima u izborni proces i kako bi se doprinelo unapređenju položaja lica sa ograničenim sposobnostima kao ravnopravnih članova u društvu.

3. KRATAK PREGLED MERA NEOPHODNIH ZA ISPUNJAVANJE STANDARDNA VEZANIH ZA PRISTUP LICIMA SA OGRANIČENIM SPOSOBNOSTIMA NA NAREDNIM IZBORIMA NA KOSOVU

Nalazi projekta nadgledanja pristupa licima sa ograničenim sposobnostima na parlamentarnim izborima održanim 8. juna 2014. godine na Kosovu ukazuju na to da je potrebno preduzeti sledeće mere kako bi se na narednim izborima na Kosovu ispunili standardi pristupa licima sa ograničenim sposobnostima.

A. Centralna izborna komisija

1. U narednih dvanaest meseci izraditi strategiju pristupa i uključenosti lica sa ograničenim sposobnostima, u konsultaciji sa organizacijama građanskog društva za lica sa ograničenim sposobnostima (OGD/LOS) i drugim akterima.
2. Osigurati primenu aktuelnog pravnog i regulatornog okvira u vezi sa licima sa ograničenim sposobnostima na lokalnom i nacionalnom nivou.
3. Osigurati da prostorije CIK-a i svih OIK-a ispunjavaju standarde pristupa lica sa ograničenim sposobnostima.
4. Obezbediti online platformu za registraciju za usluge mobilnog glasanja lica sa ograničenim sposobnostima koja ne mogu da dođu u objekat opštine i promovisati istu među OGD/LOS-ima.
5. Preispitati politike CIK-a za utvrđivanje biračkog prava biračima koji zahtevaju usluge mobilnog glasanja, kako bi se osiguralo da se u potpunostio obuhvate birači sa ograničenim sposobnostima koji bi naišli na poteškoće da uđu na biračka mesta.
6. Sprovesti procene svakog biračkog centra i biračkog mesta pre svakih izbora i preduzeti mere kako bi se obezbedilo da svi ispunjavaju standarde vezane za pristup lica sa ograničenim sposobnostima ili korišćenje alternativnih prostorija koje ispunjavaju ove standarde.
7. Izraditi platformu koja za svaki birački centar i svaku lokaciju na kojoj se održavaju izborne aktivnosti prikazuje sve probleme vezane za pristup lica sa ograničenim sposobnostima.
8. Izmeniti izborna pravila CIK-a o uspostavljanju biračkih centara i pružiti usluge glasanja i druge izborne usluge licima sa ograničenim sposobnostima kako bi im se pružio veći pristup izbornim procesima.

9. Izmeniti specifikacije opreme za glasanje i instrukcije za njeno postavljanje kako bi se obezbe dilo da lica sa ograničenim fizičkim sposobnostima mogu da priđu glasačkim kabinama i kutijama i da glasaju u tajnosti i bez pomoći. Razmotriti mogućnost da se obezbedi jedna glasačka kabinu obliku ston površine po biračkom mestu.
10. Obezbediti lupe i brošure dobrog kvaliteta sa objašnjenjima o načinu označavanja glasačkog listića na Brajevoj azbuci i/ili drugim taktilnim sredstvima na svim biračkim mestima kako bi se licima sa oštećenjima vida poboljšao pristup izborima.
11. Pobriniti se da brošure na Brajevoj azbuci stignu do svakog biračkog centra i da su članovi biračkog odbora obučeni o njihovoj upotrebi.
12. Poboljšati saradnju sa OGD/LOS-ima u oblastima kao što su - informisanje birača, registracija lica sa ograničenim sposobnostima, raspoređivanje mobilnih timova za glasanje kako bi se povećalo učešće lica sa ograničenim sposobnostima na izborima.
13. Razmotriti da li su bile delotvorne aktivnosti i sredstva koje CIK koristi da motiviše birače sa ograničenim sposobnostima i da ih obavesti u potpunosti o njihovim izbornim pravima, kao i rasporedu glasanja, bili efikasni.
14. Sprovesti aktivnosti informisanja o izborima koje su posebno namenjene licima sa ograničenim sposobnostima i izraditi posebne materijale za informisanje o izborima na raspolaganju licima sa fizičkim, intelektualnim i oštećenjima sluha i vida.
15. Poštovati Pravilo "1 na 50" koje se primenjuje na Kosovu, a koje zahteva da jedan na svakih pedeset zaposlenih mora biti lice sa ograničenim sposobnostima, što podrazumeva i da se u Sekretarijatu CIK-a imenuje lice na stalnoj funkciji koje će snositi odgovornost za uključenost i na kojoj će se po mogućstvu angažovati lice sa ograničenim sposobnostima.
16. Obezbediti da su lica sa ograničenim sposobnostima angažovana, u minimalnim brojevima dovoljnim da se ispoštuje pravilo '1 na 50', kao honorarno osoblje tokom izbornog perioda, u svojstvu trenera CIK-a, službenika pomoćnog pulta, službenika za obradu glasačkih listića pristiglih putem pošte i osoblja Centra za prebrojavanje i rezultate, i da se ovaj zahtev primeni na sva lica koja politički subjekti nominuju u Opštinske izborne komisije i biračke odbore.

B. Opštinski izborni službenici i Opštinske izborne komisije

17. Obezbediti da Opštinski izborni službenici (OIS) i OIK-i redovnije obraćaju pažnju na pitanja koja utiču na pristup izborima. Ovo je verovatnije ukoliko se politički subjekti i CIK pobrinu za široko rasprostranjenu zastupljenost lica sa ograničenim sposobnostima na radnim mestima OIS-a i OIK-a.
18. U koordinaciji sa lokalnim NVO-ima i OGD-ima, uključujući OGD/LOS-e, OIS-i i OIK-i bi trebalo da sprovedu aktivnosti informisanja o izborima na lokalnu, namenjene licima sa ograničenim sposobnostima korišćenjem metodologije i sadržaja koji odgovaraju svakom konkretnom vidu posebnih potreba.

19. OIS-i i OIK-i mogu izgraditi jače veze sa zajednicama lica sa ograničenim sposobnostima kako bi bolje poznavali potencijalne birače sa ograničenim sposobnostima u opštini i izborne usluge koje su im potrebne.

C. Politički subjekti

20. Razmatrati na redovnoj osnovi političke platforme i politike u konsultaciji sa OGD/LOS-ima kako bi se osiguralo da te politike rešavaju brige lica sa ograničenim sposobnostima.
21. Održati redovne konsultativne sastanke sa OGD/LOS-ima na kojima bi se diskutovalo i kako bi se unapredile politike vezane za lica sa ograničenim sposobnostima.
22. Razmotriti interne statute i pravila subjekata i preduzeti mere kako bi se obezbedilo da su lica sa ograničenim sposobnostima uključena u stranačke izvršne i administrativne strukture i procese donošenja politike i odluka.
23. Obezbediti da su lica sa ograničenim sposobnostima uključena na liste kandidata subjekata na parlamentarnim i opštinskim izborima.
24. Obezbediti da administrativne službe svih političkih subjekata ispunjavaju standarde pristupa lica sa ograničenim sposobnostima.
25. Obezbediti da su lica sa ograničenim sposobnostima podstaknuta da se aktivno angažuju u upravljanju strankom i aktivnostima kao što su izrada politike, organizovanje kampanjskih skupova i izrada i raspodela materijala kampanje.
26. Osigurati da su najmanje 10% lica nominovanih iz reda subjekta za funkciju u OIK-u i biračkim odborima (BO-i), i angažovani od strane stranke u svojstvu posmatrača ili za druge izborne poslove, lica sa ograničenim sposobnostima, u skladu sa procentom lica sa ograničenim sposobnostima koja žive na Kosovu.
27. Javno oglasiti događaje u sklopu političke kampanje među OGD/LOS-ima i pružiti informacije u sklopu kampanje koje su dostupne licima sa fizičkim, intelektualnim i oštećenjima vida ili sluha, korišćenjem lokacija koje su pristupačne za održavanje događaja u sklopu kampanje.

D. Izborni panel za žalbe i pritužbe (IPŽP)

28. Obezbediti da su objekti za ulaganje izbornih žalbi, pružanje dokaza u prilog žalbi i prisustvo na raspravama IPŽP-a pristupačni za lica sa ograničenim sposobnostima.
29. Obezbediti informativne kampanje IPŽP-a za informisanje birača o njihovim pravima da ulože žalbu u vezi sa pristupom lica sa ograničenim sposobnostima i da su upotrebljeni informativni materijali koji su pristupačni licima sa ograničenim sposobnostima u smislu fizičkih i intelektualnih sposobnosti i oštećenja sluha i vida.

E. NVO-i, OGD-i i OGD/LOS-i

30. Nastaviti sa realizacijom projekata za promociju izbornih prava lica sa ograničenim sposobnostima, uključujući i praćenje pristupa na narednim izborima i angažovati lica sa ograničenim sposobnostima da sprovedu i upravljaju ovim procesom.
31. Redovno ažurirati registar lica sa ograničenim sposobnostima u okviru svakog OGD/LOS, promovisati uključivanje ovih podataka na nacionalnom nivou i sarađivati sa organima za sprovođenje izbora kako bi se podržala registracija, informisanje birača i glasanje lica sa ograničenim sposobnostima pri mobilnim timovima.
32. Pratiti u kome obimu politički subjekti i organi za sprovođenje izbora pominju pitanja u vezi sa licima sa ograničenim sposobnostima u politikama i kampanjama, i sprovesti aktivnosti zalaganja koje obezbeđuju ispoštovanost prava lica sa ograničenim sposobnostima.

F. Drugi akteri

33. Osigurati primenu aktuelnog pravnog i regulatornog okvira u vezi sa licima sa ograničenim sposobnostima na lokalnom i nacionalnom nivou i uzeti u obzir mogućnost da se poboljša okvir kako bi se konsolidovala i zaštitila prava lica sa ograničenim sposobnostima.
34. Obezbediti da pravni okvir garantuje pravo ulaganja žalbe u odnosu na prepreke po pristup izbornom procesu lica sa ograničenim sposobnostima i da IPŽP i drugi sudski organi imaju ovlašćenja da preduzmu popravne mere.
35. Obezbediti da organi državne administracije, poslodavci u privatnom sektoru i NVO-i poštuju zahtev Zakona 3/L-019, da na svakih 50 zaposlenih treba da se zaposli najmanje 1 lice sa ograničenim sposobnostima.
36. Razmotriti procedure civilne registracije kako bi se omogućilo, u skladu sa zahtevima da se zaštite privatne informacije, evidentiranje informacija o ograničenim sposobnostima građana u spisak civilno registrovanih lica, kako bi se pomoglo državnim organima, uključujući CIK, da pruže bolje usluge licima sa ograničenim sposobnostima.
37. Sprovesti procene dostupnosti javnih zgrada, uključujući vladine agencije, kancelarije za civilnu registraciju na lokalnom i centralnom nivou, obrazovne ustanove, kulturne i sportske hale, kako bi se obezbedilo da ispunjavaju standarde pristupa lica sa ograničenim sposobnostima.

4. METODOLOGIJA ZA POSMATRANJE PRISTUPA LICIMA SA OGRANIČENIM SPOSOBNOSTIMA

Pored praćenja pristupačnosti za glasanje na dan izbora, program za posmatranje pristupa lica sa ograničenim sposobnostima obuhvatao je i niz drugih aktivnosti osmišljenih da se prati izborna okruženje, usredsređujući se sveobuhvatnije na oblasti kao što su: obim u kome pravni okvir štiti prava lica sa ograničenim sposobnostima, obim u kome kampanje političkih stranaka razmatraju pitanja u vezi sa licima sa ograničenim sposobnostima, obim u kome CIK pruža usluge licima sa

ograničenim sposobnostima, obim u kome su lica sa ograničenim sposobnostima prisutna na listama kandidata političkih stranaka i u kom obimu su angažovani kao privremeno osoblje na sprovođenju izbora.

Za realizaciju ovog procesa, raspoređeno je 30 dugoročnih posmatrača (LTO) od 28. maja do 8. juna koji su propratili predizborni period u dvadeset najvećih opština na Kosovu. LTO-i su sproveli 45 poseta OIK-ima, prisustvovali su na 321 političkom događaju i posetili su 117 biračkih centara širom Kosova. Povrh toga, na dan izbora je raspoređeno 200 dnevnih posmatrača (STO-i) u većini opština na Kosovu, sa izuzetkom opština: Zvečan, Zubin Potok, Leposavić pošto nije bilo posmatrača iz ovih oblasti; i Dragaš, Junik i Mamuša koje su isključene kao posledica metodologije uzimanja uzorka.

Obuka za posmatrače pristupa lica sa ograničenim sposobnostima, Priština

uzorak liste biračkih centara, negde oko dvadeset biračkih centara koji su bili udaljeni ili u planinskim područjima zamenjeni su biračkim centrima kojima su posmatrači sa ograničenim sposobnostima mogli lakše da priđu; drugo, na dan izbora nisu mogli da posete svih 600 biračkih centara, iako su posmatrači uspeli da obuhvate 520.

Obuka za posmatrače pristupa lica sa ograničenim sposobnostima, Priština

pravnog okruženja, sastanke sa CIK-om i OIK-om, događaje u sklopu kampanje političkih subjekata, posete biračkom centru pre dana izbora i praćenje na dan izbora.

Svakom STO-u dodeljeno je praćenje najmanje tri biračka centra na dan izbora, čime je pokriveno 600 od ukupno 798 biračkih centara na Kosovu. Odabir 600 biračkih centara sproveden je metodom slučajnog uzorka. Prvo je utvrđen procenat biračkih centara koji će biti obuhvaćeni u svakoj opštini sa liste svih biračkih centara (isključujući biračke centre u Zvečanu, Zubinom Potoku i Leposaviću). Nakon toga, za svaku opštinu, birački centri su odabrani sa liste, korišćenjem nasumičnog broja. Postojala su dva ograničenja u pokrivenosti centara: prvo, nakon što su sastavili

Kako dugoročni, tako i dnevni posmatrači obučeni su pre raspoređivanja. Obuka je pružila informacije o ključnim izbornim aspektima na Kosovu i uglavnom je usredsređena na oblasti koje bi posmatrači trebalo da proprate i popunjavanje liste provere nadgledanja. Liste provere koje su posmatrači koristili zasnivale su se na obrascima koji se koriste na međunarodnom nivou od strane Opšte izborne mreže za pristup lica sa ograničenim sposobnostima (AGENDA), koji su prilagođeni izbornom okruženju na Kosovu. Posebne liste provere korišćene su za praćenje izbornog i

Lista provere uglavnom je bila sačinjena od zatvorenih pitanja, gde su posmatrači morali da zaokruže odgovore DA ili NE, a gde je bilo odgovarajuće, pružen je prostor da se odgovor dalje razjasni. Sakupljeni su podaci sa svih obrazaca, provereni i prečišćeni i analizirani kako bi se u izveštaju

pružile sveobuhvatne informacije. Važno je napomenuti da, ponekada, posmatrači nisu bili u mogućnosti da odgovore na sva pitanja na obrascu, čime su neki odgovori ostali prazni. Prazne rubrike su isključene iz rezultata ovog izveštaja, što je razlog zašto se broj biračkih centara sa kojih su dobijeni podaci razlikuje u različitim tabelama predstavljenim u ovom izveštaju.

Pravni okvir koji je analiziran obuhvatao je Ustav Kosova, Zakon o opštim izborima i izborna pravila Centralne izborne komisije u vezi sa licima sa ograničenim sposobnostima. Povrh toga, održani su sastanci sa osobljem Sekretarijata CIK-a, kako bi se prikupile informacije o resursima, praksama i nastojanjima CIK-a da poboljša pristup lica sa ograničenim sposobnostima izborima.

5. PRISTUP LICA SA OGRANIČENIM SPOSOBNOSTIMA I STRATEGIJA UKLJUČIVANJA

Rezultati nadgledanja pristupa lica sa ograničenim sposobnostima na parlamentarnim izborima održanim 8. juna doveli su do zaključka da je bilo nekoliko adhoc pokušaja CIK-a i njegovih aktera da podrži pristup lica sa ograničenim sposobnostima izbornom procesu. Izborna pravila CIK-a bave se pitanjima ograničenih sposobnosti, u

sklopu šireg pristupa pristupačnosti, a ne usredsređivanjem na lica sa ograničenim sposobnostima. Fizički pristup izbornim objektima i zapošljavanju za izbore, iako uopšteno predviđeno zakonskim okvirom, primenjuje se nedosledno u praksi. Posmatranje je, takođe, navelo na zaključak da politički subjekti uopšteno nemaju razrađen pristup u smislu rada sa licima sa ograničenim sposobnostima, u oblastima kao što je unapređivanje pristupa njihovim kampanjskim aktivnostima, prilagođavanje politika i kampanja informisanja i uključivanje u kandidovanje i nominovanje za izborne funkcije. Kako bi razradio usredsređen i integrisan pristup o ovim i povezanim pitanjima, CIK može preduzeti vodeću ulogu u izradi strategije, uz doprinos aktera, koja bi imala za cilj da unapredi uključenost, pristup i učešće lica sa ograničenim sposobnostima izbornim pitanjima.

Mera:

CIK bi trebalo da izradi strategiju pristupa i uključenosti lica sa ograničenim sposobnostima, u narednih dvanaest meseci, u konsultaciji sa organizacijama građanskog društva za lica sa ograničenim sposobnostima (OGD/LOS) i drugim akterima.

Shpend Krasniqi kako glasa na dan izbora

Shpend Krasniqi, 31, preživeo je saobraćajnu nesreću pre tri godine zbog koje je ostao u invalidskim kolicima. Njegovo angažovanje u svojstvu posmatrača na ovom projektu pomoglo mu je da prevaziđe psihološke barijere i po prvi put je napustio svoj dom bez pratioca. „Osećaj je neopisiv kada mogu nešto da pružim društvu. Potrebni su nam projekti koji nas čine nezavisnim, koji nas motivišu da doprinesemo društvu i promenimo naše živote. Što se mene tiče, ovo je bio istinski koristan proces pomoću koga sam odmerio moje sposobnosti za rad ubuduće”.

6. PRAVNI OKVIR

A. Prava lica sa ograničenim sposobnostima na izborima

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom i njen član 29. pozivaju države da obezbede da lica sa ograničenim sposobnostima mogu delotvorno i u potpunosti da učestvuju u političkom i javnom životu na podjednakoj osnovi sa drugima, direktno ili preko slobodno izabranih predstavnika, uključujući pravo i mogućnost lica sa ograničenim sposobnostima da glasaju i da budu izabrani.

Ustav Republike Kosovo zasniva se na načelima koja priznaju i garantuju prava licima sa ograničenim sposobnostima, uključujući pravo glasa. Poglavlje II Ustava Republike Kosovo i konkretno član 45., garantuju svakom građaninu Kosova koji napuni osamnaest godina (18) pravo da bira i da bude biran, da je glas lični, jednak i tajni i da državne institucije podržavaju mogućnosti za učešće i odlučivanje u političkim procesima.

U skladu sa članom 2. Zakona o opštim izborima (ZOI) na Kosovu, svaki građanin ima pravo da bira i da bude biran, bez ikakve diskriminacije. Štaviše, član 59.3 (c) ZOI predviđa da je odgovornost CIK-a da donese neophodne postupke i da preduzme aktivnosti kako bi zagantovao da sva lica sa ograničenim sposobnostima mogu da iskoriste svoje pravo glasa i da učestvuju u izbornom procesu na Kosovu.

Sa druge strane, član 5.2 (c) ZOI predviđa da nijedno lice ne može da glasa ukoliko je on ili ona proglašen mentalno nesposobnim pravosnažnom sudskom presudom. Nisu raspoloživi nikakvi podaci o broju lica koji su proglašeni nesposobnim, i nije sprovedeno nikakvo istraživanje da se oceni da li je ova odredba nerazumno sprečila bilo koje lice da glasa.

CIK organizuje glasanje lica sa „posebnim potrebama“ korišćenjem mobilnih timova za glasanje, u skladu sa odredbama Poglavlja XV ZOI. Konkretno, jula 2013. godine, CIK je usvojio izborno pravilo 04/2013, o glasanju lica sa posebnim potrebama i u posebnim okolnostima, gde se u kategorije birača sa „posebnim potrebama“ uvršćuju lica sa ograničenim sposobnostima koja imaju na raspolaganju mogućnost da glasaju putem mobilnih timova za glasanje. Glasanje lica sa „posebnim potrebama“ ne važi isključivo za lica sa ograničenim sposobnostima, iako se ovo često meša u praksi. Glasanje lica sa „posebnim potrebama“, takođe, se organizuje za starce u posebnim domovima i za lica smeštena u stambenim ustanovama, zatvorima i ona koja iz bezbednosnih ili drugih razloga ne mogu da glasaju na biračkom mestu. Uбудuće bi trebalo razmotriti mogućnost izmene pravnog i regulatornog okvira, kako bi se izbeglo korišćenje izraza „posebne potrebe“ za „lica sa ograničenim sposobnostima“. Ovo će podržati usklađivanje kosovskog zakonodavstva o pitanjima invaliditeta sa terminologijom koja se primenjuje na globalnom nivou.

Lica sa ograničenim sposobnostima ili sa veoma teškim zdravstvenim tegobama koja žele da glasaju putem mobilnih timova za glasanje na dan izbora treba da podnesu svoju prijavu CIK-u za korišćenje datih usluga. Prijavljivanje se vrši podnošenjem popunjenog prijavnog obrasca koji se može preuzeti sa web stranice CIK-a ili u prostorijama OIK-a i prilaganjem kopije važećeisprave i potvrde o invalidnosti ili medicinske dijagnoze. Podnosilac prijave treba da podnese prijavu lično u prostorijama OIK-a, sem u slučaju kada registrovani OGD/LOS koji je stručan u pružanju pomoći licima vezanim za svoj dom, sakupi prijave i podnese ih Sekretarijatu CIK-a.

Kako bi lica sa ograničenim sposobnostima dobila važeće lične isprave i kako bi se prijavila za glasanje putem mobilnih timova za glasanje, potrebno je da opštinske službe za registraciju i kancelarije opštinskih izbornih službenika budu pristupačne licima sa ograničenim sposobnostima. Nakon posmatranja zaključili smo da neke kancelarije OIK-a nisu pristupačne licima sa ograničenim sposobnostima, iako su oni bili u stanju da dođu do opštinskog centra u kome se ova kancelarija nalazi.

Na redovnim izborima, izborno pravilo CIK-a 04/2013 predviđa 45-dnevni period registracije za lica sa „posebnim potrebama“ koja žele da se prijave za glasanje putem mobilnih timova za glasanje. Međutim, parlamentarni izbori održani 2014. godine bili su prevremeni, zbog čega je CIK morao da skрати rokove kako bi ispoštovao period za pripremu izbora u trajanju od 31 dana. Kao rezultat odluke CIK-a donete 8. maja 2014. godine, period registracije birača sa „posebnim potrebama“ skraćen je na 10 dana, od 20. do 29. maja. Tokom ovog perioda 1347 birača sa ograničenim sposobnostima registrovano je pojedinačno. Pre lokalnih izbora održanih novembra 2013. godine CIK se oslanjao na liste lica vezanih za svoje domove koje im je pružio HandiKOS, koje su tipično sadržale imena od 4000 do 5000 potencijalnih birača vezanih za svoje domove. Međutim, CIK je prekinuo ovu praksu i uspostavio je pojedinačan proces registracije, pošto je verovao da su postojala nepoklapanja u podacima koje je pružio HandiKOS. Međutim, ovo je dovelo do veoma velikog pada u broju ljudi klasifikovanih kao lica vezanih za svoj dom koji su polagali pravo na usluge mobilnog glasanja.

Mera:

Obezbediti da prostorije CIK-a i svih OIK-a ispunjavaju standarde pristupa lica sa ograničenim sposobnostima.

Pružiti online platformu za registraciju za usluge mobilnog glasanja lica sa ograničenim sposobnostima, koja ne mogu da dođu u objekat opštine i promovisati istu među OGD/LOS-ima.

Razmotriti politike CIK-a za utvrđivanje biračkog prava birača koji zahtevaju usluge mobilnog glasanja, kako bi se osiguralo da se u potpunosti obuhvate birači sa ograničenim sposobnostima koji bi naišli na poteškoće da uđu na biračka mesta.

Član 83.6 ZOI predviđa da biračka mesta moraju biti postavljena na pristupačnim lokacijama koja omogućuju biračima da stanu u red i kada je moguće imaju nesmetan ravan pristup kako bi lica sa ograničenim sposobnostima imala nesmetan ulaz i izlaz. Slično tome, član 3. izbornog pravila CIK-a 16/2013 o uspostavljanju biračkih centara, predviđa da lokacije biračkih centara moraju da ispune kriterijume koji obezbeđuju nesmetan prilaz lica sa ograničenim sposobnostima na dan izbora. Prema podacima iz ovog projekta za posmatranje pristupa lica sa ograničenim sposobnostima i dodatnim podacima proizašlih iz posmatranja izbora Demokratije na delu (DnD), od 798 biračkih centara otvorenih na izborima održanim 8. juna 2014. godine, 45% nije bilo pristupačno za lica sa ograničenim sposobnostima. Kada govorimo o pomoći pri glasanju za lica sa ograničenim sposobnostima, član 89.5 ZOI predviđa da jedno lice po izboru birača može pružiti pomoć biraču sa ograničenim sposobnostima ili koji nije pismen, ne zna da čita ili piše ili da glasa, ukoliko on/ona zatraži datu pomoć. Dato lice može pomoći samo jednom biraču i ne može biti član biračkog odbora (BO) ili akreditovani posmatrač. Međutim, dati slučajevi potpomognutog glasanja krše prava lica sa ograničenim sposobnostima na tajnost glasa: ono što se veoma preferira, standardi CIK-a i dizajn

opreme za glasanje i postavka biračkog mesta trebalo bi da omoguće licima sa ograničenim sposobnostima da glasaju bez pomoći.

Mera:

Sprovesti procene dostupnosti svakog biračkog centra i biračkog mesta pre svakih izbora i preduzeti mere kako bi se obezbedilo da svi ispunjavaju standarde za pristup lica sa ograničenim sposobnostima ili korišćenje alternativnih prostorija koje ispunjavaju ove standarde.

Izraditi platformu koja za svaki birački centar i svaku lokaciju održavanja neke izborne aktivnosti, prikazuje sve probleme u pristupu lica sa ograničenim sposobnostima.

Izmeniti izborna pravila CIK-a o uspostavljanju biračkih centara i pružiti usluge glasanja i druge izborne usluge licima sa ograničenim sposobnostima kako bi im se pružio veći pristup izbornim procesima.

Izmeniti specifikacije opreme za glasanje i instrukcije za njeno postavljanje kako bi se obezbedilo da lica sa ograničenim fizičkim sposobnostima mogu da priđu glasačkim kabinama i kutijama i da glasaju u tajnosti i bez pomoći. Razmotriti mogućnost da se obezbedi jedna glasačka kabina u obliku stone površine po biračkom mestu.

Obezbediti lupe i brošure dobrog kvaliteta sa objašnjenjima o načinu označavanja glasačkog listića na Brajevoj azbuci i/ili drugim taktilnim sredstvima, svim biračkim mestima kako bi se licima sa oštećenjima vida poboljšao pristup izborima.

Konferencija za štampu CIK-a, 4.jun 2014.

godine, na konferenciji za štampu, CIK je ponovio svoju posvećenost da će nastaviti da pruža podjednake mogućnostima za glasanje biračima sa oštećenjima vida.

Proteklih godina, brojni OGD/LOS-i isticali su CIK-u pitanja u vezi sa pristupom lica sa ograničenim sposobnostima. Omogućavanje licima sa ograničenim sposobnostima da glasaju putem mobilnih timova za glasanje jedno je od pitanja za koje se HandiKOS zalagao još od 2000. godine. Glasanje korišćenjem šablona na Brajevoj azbuci još jedno je dostignuće koje CIK primenjuje još od 2009. godine za slabovide birače. 4. juna 2014.

Zajednice lica sa ograničenim sposobnostima na Kosovu promovišu svoje interese preko različitih OGD/LOS-a kao što su HandiKOS, Kosovsko udruženje gluvih, Kosovsko udruženje slepih i organizacija lica sa sindromom Daun ili autizmom. CIK ili OIK-i ili OIS-i nisu uložili neke značajnije napore da ostvare koordinaciju ili se angažuju zajedno sa OGD/LOS-ima u oblastima kao što su obrazovanje birača, registracija lica sa ograničenim sposobnostima, raspoređivanje mobilnih timova, kako bi se povećalo učešće lica sa ograničenim sposobnostima na izborima. Vladine institucije i političke stranke obično zapostavljaju ova udruženja. Finansiranje OGD/LOS-a za realizaciju projekata lica sa ograničenim sposobnostima i dalje predstavlja izazov. Lako se pravni okvir u vezi sa pristupom lica sa ograničenim sposobnostima na izborima smatra povoljnim u određenom obimu, postoje značajne praznine u poštovanju zakona, kao što to pokazuju zaključci proizašli iz ovog izveštaja.

Kapaciteti OGD/LOS-a da proprate izborni proces ili unaprede izborna prava lica sa ograničenim sposobnostima su mali i njihovo angažovanje u postojećim mrežama građanskog društva za posmatranje izbora je minimalno. Neki OGD/LOS-i uložili su sporadične napore da animiraju svoje zajednice da učestvuju u izbornom procesu. Međutim, ne postoji nikakva integrisana strategija OGD koja bi podržavala izborna prava lica sa ograničenim sposobnostima.

Mera:

Poboljšati saradnju sa OGD/LOS-ima u oblastima kao što su informisanje birača, registracija lica sa ograničenim sposobnostima, raspoređivanje mobilnih timova za glasanje, kako bi se povećalo učešće lica sa ograničenim sposobnostima na izborima.

Nastaviti sa realizacijom projekata za promociju izbornih prava lica sa ograničenim sposobnostima, uključujući i praćenje pristupa za naredne izbore i angažovati lica sa ograničenim sposobnostima da sprovedu i upravljaju ovim procesom.

B. Informisanje lica sa ograničenim sposobnostima

Izborni pravni okvir sadrži nekoliko odredbi koje obavezuju organe za sprovođenje izbora da pruže pristupačne informativne materijale licima sa ograničenim sposobnostima u sklopu celokupne kampanje informisanja birača. Član 107.3 ZOI predviđa da bi Sekretarijat CIK-a trebalo da obrati posebnu pažnju na birače u seoskim područjima, lica sa ograničenim sposobnostima i lica sa niskom stopom pismenosti, tokom kampanje edukacije. Povrh toga, članovi 108.1 i .2 zahtevaju od CIK-a da pripremi adekvatne materijale koji omogućuju prenos informacija licima sa oštećenjima sluha. Zakonski okvir ne predviđa neki poseban ciljni pristup za lica sa intelektualnim ili oštećenjima vida. U praksi, svaka vrsta invalidnosti zahteva posebno namenjen informativni pristup: delotvorne metode za prenos informacija razlikovaće se za svaku vrstu invalidnosti, a sadržaj informacija se, takođe, može razlikovati. Potrebe za informacijama među licima sa ograničenim intelektualnim sposobnostima zahtevaju posebnu pažnju.

DiA/HandiKOS Motivacioni TV spot

Kampanja javnog informisanja CIK-a posebno je bila uspešna u informisanju lica sa oštećenjima sluha, pošto je većina TV spotova obuhvatila i znakovni jezik. Sa druge strane, nije bilo nikakvih aktivnosti informisanja namenjenih ljudima sa sniženim intelektualnim sposobnostima i oštećenjima vida. Nije bilo nikakvih štampanih materijala velikog formata za slabovidne i nisu pruženi nikakvi informativni materijali licima sa oštećenjima vida koji ne čitaju Brajevu azbuku. Slično, ciljane aktivnosti informisanja za lica sa ograničenim intelektualnim sposobnostima su nedostajale, što je razlog zbog čega bi bilo korisno da CIK razmotri mogućnost da poboljša koordinaciju sa organizacijama koje rade sa i za lica sa ograničenim intelektualnim sposobnostima.

Članovi 107.1 i .2 ZOI obavezuju CIK da informiše birače o žalbenim mehanizmima. CIK nije sproveo nikakve aktivnosti koje bi imale za cilj da informišu birače o žalbenim mehanizmima. TV i radio

spotovi Izbornog panela za žalbe i pritužbe (IPŽP) emitovani su kako bi se birači informisali o žalbenim postupcima, iako nisu bili u potpunosti pristupačni za lica sa oštećenjima sluha. IPŽP je primio samo jednu žalbu u vezi sa pristupom lica sa ograničenim sposobnostima na izborima održanim 8.¹ juna. Na manjak žalbi je možda uticao nedostatak informacija o žalbenim postupcima licima sa ograničenim sposobnostima, a na isto mogu uticati i problemi lica sa fizičkim invaliditetom, da uđu u objekat IPŽP-a gde se žalbe moraju uložiti. Štaviše, žalbeni obrasci nisu bili na raspolaganju licima sa oštećenjima vida.

Tokom perioda registracije birača sa „posebnim potrebama“ CIK je sproveo kampanju kojom je informisao birače o postupcima registracije i glasanja za mobilne timove za glasanje. Sredstva koja je CIK koristio da informiše birače bili su TV spotovi², radio spotovi, brošure³, bilbordi i informativni pultovi postavljeni po svim opštinama na Kosovu. Materijali su odmah bili na raspolaganju na web stranici CIK-a. TV spotovi su obuhvatali znakovni jezik za lica sa oštećenjima sluha i emitovani su tri puta dnevno na svakoj od tri glavne televizijske stanice (RTK, KTV i RTV21) u periodu od 20-28. maja. Datumi emitovanja poklapali su se sa periodom registracije za mobilno glasanje (20-29. maja), iako je možda delotvornije da se ova informativna kampanja započne pre početka perioda registracije i da se sprovede do kraja perioda registracije.

CIK je angažovao predstavnike Kosovskog udruženja slepih (KUS) da obuču svoje članove o tome kako da glasaju koristeći vodiče ispisane na Brajevoj azbuci. Brošure sa instrukcijama na Brajevoj azbuci i audio verzije ovih brošura koje su sadržale liste kandidata svih političkih subjekata za izbore 8. juna stavljene su na raspolaganje u prostorijama KUS-a na centralnom i lokalnom nivou. Isti štampani i audio materijali raspodeljeni su pomoćnim pultovima u svakom biračkom centru na dan izbora. Pored toga, CIK je angažovao KUS da odštampa brošure i šablone glasačkih listića na Brajevoj azbuci, imajući u vidu nedostatak iskustva štamparija da štampaju na Brajevoj azbuci.

Prema posmatračima koji su radili na dan izbora, odaziv je bio nizak među licima sa ograničenim sposobnostima. Na ovo je možda uticao i nedostatak motivacione kampanje da se podstakne učešće lica sa ograničenim sposobnostima, nedostatak informacija pruženih biračima sa ograničenim sposobnostima o njihovim izbornim pravima i nedostatak informacija pruženih na obrascima pristupačnim licima sa ograničenim sposobnostima o postupcima glasanja i ulaganja žalbe. Redovni koordinativni sastanci između CIK-a i OGD/LOS-a omogućili bi da se ekspertiza i doprinos OGD/LOS-a uključi u izradu kampanja za podizanje svesti koje su posebno namenjene svakoj kategoriji invalidnosti.

Kako bi dopunila nastojanja CIK-a u domenu edukacije birača, uz podršku IFES-a i USAID-a, Demokratija na delu (DnD) i HandiKOS izradili su TV spot⁴ koji je emitovan na glavnim TV kanalima tokom perioda predizborne kampanje, sa ciljem da unapredi pristup izborima lica sa ograničenim sposobnostima i da ih motiviše da glasaju. Ovim spotom, portparoli HandiKOS-a preneli su snažne poruke javnosti kao što je „Glasovi 200,000 ljudi imaju veliki uticaj“, „Glasaj i osmatraj“ i „Izađi da glasaš“. TV spot, takođe, dostupan na jeziku znakova, biće postavljen na Youtube-u i veb stranicama

1. Žalba se odnosila na selo Kmetovce, opština Gnjilane, gde mobilni tim nije uspeo da dobije adresu jednog birača sa posebnim potrebama, pošto im je neko u selu rekao da je ona preminula.

2. <https://www.youtube.com/watch?v=J-0doXPtMY4#t=16>

3. <http://www.kqz-ks.org/Uploads/Documents/Fletushke-Tek->

sti%20per%20periudhen%20e%20Personave%20me%20nevoja%20te%20veqanta-shqip_nyvkhwglwk.pdf

4. <https://www.youtube.com/watch?v=IVbK4ATpNF0&feature=youtu.be>

DnD i HandiKOS-a. Povrh toga, dodatnih 9,000 letaka i 2,500 brošura na istu temu izrađeno je i raspodeljeno širom Kosova putem mreže posmatrača DnD i regionalnih kancelarija HandiKOS-a.

Brošura I letak koje su raspodelili Demokratija na delu I HandiKOS

Mera:

Razmotriti da li su bile delotvorne aktivnosti i sredstva koje CIK koristi da motiviše birače sa ograničenim sposobnostima i da ih obavesti u potpunosti o njihovim izbornim pravima kao i njihovo zakazivanje.

Sprovesti aktivnosti informisanja o izborima koje su posebno namenjene licima sa ograničenim sposobnostima i izraditi posebne materijale za informisanje o izborima na raspolaganju licima sa fizičkim, intelektualnim i oštećenjima sluha i vida.

Obezbediti da su informativne kampanje i materijali IPŽP-a posebno namenjeni i upućeni biračima sa fizičkim, intelektualnim i oštećenjima sluha i vida, za informisanje birača o njihovim pravima da ulože žalbu u vezi sa pristupom lica sa ograničenim tokom izbornog procesa.

C. Rešavanje žalbi na pristup lica sa ograničenim sposobnostima

ZOI ne predviđa čvrst okvir u skladu sa kojim lica sa ograničenim sposobnostima mogu da ulože žalbu. Povrh toga, ne postoje jasni lokalni i centralni mehanizmi kojima lica sa fizičkim invaliditetom mogu da ulože žalbu ukoliko nemaju prilaz objektima. Konkretno, postoji nije potpuno jasno ko bi trebalo da prati primenu administrativnog uputstva koje uređuje tehničke uslove koje bi zgrade trebalo da pruže kako bi omogućile pristup lica sa ograničenim sposobnostima.

Dok član 119.1 ZOI predviđa da lice čija su prava u vezi sa izbornim procesom prekršena može uložiti žalbu PŽP-u, nije jasno da li ova odredba garantuje pravo da lice sa ograničenim sposobnostima uložiti žalbu u vezi sa pitanjima koja se odnose na pristupačnost biračkog centra ili biračkog mesta na dan izbora, pristup mobilnom glasanju ili pristup informacijama o izborima. Čak i kada bi PŽP prihvatio ovakvu žalbu, ne postoje nikakve zakonske odredbe koje daju PŽP-u ovlašćenja da izrekne sankcije ili popravne mere organima za sprovođenje izbora ili drugim telima. IPŽP stoga ne bi bio u mogućnosti da odluči ili da preduzme bilo kakve mere u vezi sa datom žalbom, iako može biti opravdana.

Mera:

Obezbediti da su objekti za ulaganje izbornih žalbi, pružanje dokaza u prilog žalbi i prisustvo na raspravama IPŽP-a pristupačni za lica sa ograničenim sposobnostima.

Obezbediti da pravni okvir garantuje pravo ulaganja žalbe u odnosu na prepreke po pristup izbornom procesu lica sa ograničenim sposobnostima i da IPŽP i drugi sudski organi imaju ovlašćenja da preduzmu popravne mere.

D. Uključenost lica sa ograničenim sposobnostima u sprovođenje izbora

U skladu sa članom 12 Zakona o obuci, stručnom usavršavanju i zapošljavanju lica sa ograničenim sposobnostima, organi državne uprave, poslodavci u privatnom i javnom sektoru kao i nevladine organizacije, dužni su da zaposle jedno lice sa ograničenim sposobnostima na svakih 50 zaposlenih.

Prema podacima koje je pružio HandiKOS, na Kosovu ima oko 200,000 lica sa ograničenim sposobnostima. Sekretarijat CIK-a zaposlio je 298 članova Opštinskih izbornih komisija i 18,832 člana biračkih odbora, od lica koja su nominovali politički subjekti, za sprovođenje izbora 8. juna.

Gledajući uopšteno, lica sa ograničenim sposobnostima nedovoljno su zastupljena u organima za sprovođenje izbora. Liste članova biračkih odbora koje je pružio CIK navode da su njih 63 (0.03% članova BO-a) bila lica sa ograničenim sposobnostima. Od 63 lica sa ograničenim sposobnostima, 32 su bili članovi HandiKOS-a a 31 Kosovskog udruženja slepih; 28% istih bile su žene. Niska zastupljenost lica sa ograničenim sposobnostima u sprovođenju izbora ukazuje da politički subjekti nisu uzeli u obzir nominacije lica sa ograničenim sposobnostima za funkcije sprovođenja izbora i da nisu uspeli da ispune zahtev `1 na 50`.

Sam CIK po svemu sudeći ne ispunjava potreban pravni standard za zapošljavanje lica sa ograničenim sposobnostima. Od 11 članova CIK-a i 80 stalnih članova osoblja sekretarijata, nijedan od njih nije lice sa ograničenim sposobnostima. CIK je angažovao oko 8,000 zaposlenih na kratak rok kao tehničko osoblje za pomoćne pultove biračkih centara, raspodelu materijala, trenere, Centar za prebrojavanje i rezultate i sistem preliminarne rezultata K-Vote. CIK nema nikakve raspoložive podatke koji ukazuju koliko, ukoliko iko, od ovih lica ima invalidnost. Vođenje ovakve evidencije pomoglo bi CIK-u da ispuni svoje pravne obaveze.

Mera:

Poštovati Pravilo "1 na 50" koje se primenjuje na Kosovu a koje zahteva da jedan na svakih pedeset zaposlenih mora biti lice sa ograničenim sposobnostima, što podrazumeva i da se u Sekretarijatu CIK-a imenuje lice na stalnoj funkciji koje će snositi odgovornost za uključenost i na kojoj će se po mogućstvu angažovati lica sa ograničenim sposobnostima.

Obezbediti da organi državne administracije, poslodavci u privatnom sektoru i NVO-i poštuju zahtev Zakona 3/L-019, da na svakih 50 zaposlenih treba da se zaposli najmanje 1 lice sa ograničenim sposobnostima.

Obezbediti da su lica sa ograničenim sposobnostima angažovana, u minimalnim brojevima dovoljnim da se ispoštuje pravilo '1 na 50', kao privremeno osoblje tokom izbornog perioda, u svojstvu trenera CIK-a, službenika pomoćnog pulta, službenika za obradu glasačkih listića pristiglih putem pošte i osoblja Centra za prebrojavanje i rezultate, i da se ovaj zahtev primeni na sva lica koja politički subjekti nominuju u Opštinske izborne komisije i biračke odbore.

E. Registracija lica sa ograničenim sposobnostima u svojstvu birača

CIK nema nikakvu bazu podataka birača sa ograničenim sposobnostima, pošto se birački spisak zasniva na izvodu sa spiska civilno registrovanih lica, koji sadrži samo lične podatke kao što su ime, prezime, datum rođenja i adresa. Spisak civilno registrovanih lica ne obuhvata podatke koji ukazuju da li građanin ima invalidnost ili ne.

Podaci proizašli sa popisa uopšteno nedovoljno prijavljuju broj lica sa ograničenim sposobnostima: štaviše, popis koji je sproveden 2011. godine pokazao je da na Kosovu živi 77,730 lica sa različitim vrstama invaliditeta. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, procenjuje se da oko 15% populacije u zemljama ima različite vidove invaliditeta. HandiKOS ima 18,000 registrovanih članova a procenjuje se da na Kosovu živi oko 200,000 lica sa ograničenim sposobnostima. Druge organizacije imaju svoje baze podataka članova. Međutim, ovi podaci su raspršeni i nisu integrisani u jednu bazu podataka.

Nedostatak tačnih podataka o broju lica sa ograničenim sposobnostima na Kosovu i neuspeh da se evidentiraju podaci o invalidnosti u spisak civilno registrovanih lica i posledično u podatke birača pružene CIK-u, otežava CIK-u da bude delotvoran u unapređivanju učešća na izborima i pružanju ciljnih informacija i biračkih usluga licima sa ograničenim sposobnostima.

Mera:

Razmotriti postupke civilne registracije kako bi se omogućilo, u skladu sa zahtevima da se zaštite privatne informacije, evidentiranje informacija o ograničenim sposobnostima građana u spisak civilno registrovanih lica, kako bi se pomoglo državnim organima, uključujući CIK, da pruže bolje usluge licima sa ograničenim sposobnostima.

Redovno ažurirati registar lica sa ograničenim sposobnostima u okviru svakog OGD/LOS, promovisati uključivanje ovih podataka na nacionalnom nivou i sarađivati sa organima za sprovođenje izbora kako bi se podržala registracija, informisanje birača i glasanje lica sa ograničenim sposobnostima pri mobilnim timovima.

7. PRAĆENJE PREDIZBORNE I IZBORNE KAMPANJE

A. Politički subjekti i imenovanje lica sa ograničenim sposobnostima u svojstvu kandidata

Prema podacima HandiKOS-a i DnD, za parlamentarne izbore održane 8. juna, samo dva politička subjekta, Alijansa za budućnost Kosova (AAK) i Pokret “Vetevendosje” (LVV) nominovali su kandidate sa ograničenim sposobnostima za izbore za Skupštinu (Xhevrie Peci, AAK i Gëzim Rexha, LVV).

Ne postoje nikakvi podaci o tome da li su politički subjekti uzimali u obzir lica sa ograničenim sposobnostima u procesu odabira kandidata ili da li postoje bilo kakve interne kvote kako bi se obezbedilo njihovo učešće u stranačkim strukturama. Ustav i ZOI ne predviđaju nikakvu kvotu za političke subjekte, u skladu sa kojima treba da uključe kandidate sa ograničenim sposobnostima na njihove liste kandidata, kao što je to slučaj sa rodnom kvotom. Na osnovu konačnih rezultata parlamentarnih izbora održanih 8. juna na Kosovu, nijedno lice sa ograničenim sposobnostima nije izabrano za poslanika u novom parlamentu. Nijedno lice sa ograničenim sposobnostima nije odabrano za poslanika u Skupštini Kosova u sva prošla četiri saziva Skupštine.

B. Platforme političkih subjekata

Tokom predizborne kampanje, najveći politički subjekti razradili su i predstavili su svoje stranačke programe različitim izbornim aktivnostima, uključujući otvorene sastanke sa interesnim grupama (uključujući HandiKOS i druge organizacije lica sa ograničenim sposobnostima). Analiza koja sledi u nastavku pokazuje stepen u kome su politički subjekti odrazili potrebe lica sa ograničenim sposobnostima u svojim stranačkim programima i izbornim platformama:

- Pitanja od interesa za lica sa ograničenim sposobnostima uključena su u glavne oblasti kao što su: sport, obrazovanje, zdravlje, dobro upravljanje i socijalne usluge;
- Programi nekoliko političkih subjekata obuhvataju konkretne politike o pitanjima invalidnosti kao što je izgradnja posebnih škola za lica sa oštećenjima sluha ili vida, povećavanje penzije za porodice sa decom sa ograničenim sposobnostima, primopredaja odgovornosti OGD/LOS-ima, izgradnja prilaznih rampi u novim školskim zgradama i izgradnja ulaza u javne i privatne ustanove. U platformama jednog broja nekih političkih subjekata, pitanje invaliditeta pominje se samo uopšteno, bez nekih konkretnih planova ili radnji;
- Platforme političkih subjekata nisu prenete u formatu koji je pristupačan za lica sa oštećenjima sluha, vida i intelekta.

Neki primeri sadržaja platformi političkih subjekata lica sa ograničenim sposobnostima slede:

	LDK	PDK	AAK	LVV	AKR	NISMA
Obrazovanje	Posebna pažnja pokloniće se na decu sa ograničenim sposobnostima.		Posebna pažnja na obrazovanje lica sa ograničenim sposobnostima kako ne bi bili marginalizovani i kako bi njihovi roditelji bili u stanju da nastave svoj posao i da se bave svojom karijerom. ⁵	Sve nove školske zgrade na Kosovu biće izgrađene imajući u vidu potrebu da se olakša pristup lica sa ograničenim sposobnostima.	Rano obrazovanje i kvalitetne usluge za decu sa ograničenim sposobnostima. Pokloniti posebnu pažnju na učenje stranih jezika, razvijanje bogatog kulturnog i sportskog programa i posebnu roditeljsku negu dece sa ograničenim sposobnostima.	Posebno postupanje prema deci sa ograničenim sposobnostima, izgradnja posebnih škola za decu sa oštećenjima sluha i vida, kao i za grupe sasindromom Daun.
Zdravlje	Jačanje usluga kućne nege ugroženih grupa (lica sa ograničenim sposobnostima).					
Socijalne usluge		Porast u prihodu lica sa ograničenim sposobnostima na nivou od 25% svake godine, tokom 4-godišnjeg mandata.	Povišica u penzijama porodica dece sa ograničenim sposobnostima. Sve državne institucije pružiće lak fizički pristup, ali će i zacrtati za prioritet njihove potrebe u smislu administrativnih pitanja.			
Sport	Podrška licima sa ograničenim sposobnostima i njihova integracija u domenu sporta.					
Dobro upravljanje		Unapređivanje saradnje sa organizacijama građanskog društva prenosom nekih odgovornosti kao što su državne usluge za lica sa ograničenim sposobnostima.			Menjanje aktuelne infrastrukture kako bi se omogućio lak pristup lica sa ograničenim sposobnostima.	

Uprkos činjenici da su neki politički subjekti predložili konkretne politike za lica sa ograničenim sposobnostima, oni nisu uzeli u obzir mogućnost da raspodele programske materijale u oblicima pristupačnim za svaku grupu lica sa ograničenim sposobnostima. Lako postoje dokazi da su na ranijim izborima, neki politički subjekti⁵ uložili napore da odštampaju svoje stranačke programe u formatima odgovarajućim za lica sa oštećenjima vida, na ovim izborima nijedan politički subjekat nije odštampao i raspodelio materijale licima sa oštećenjima vida (npr. štampanje materijala velikog formata ili ispisivanje na Brajevoj azbuci), i posledično poruke nisu mogle stići do njih audio sredstvima putem radija ili televizije. Slično, za lica sa oštećenjima sluha, nekolicina političkih subjekata emitovala je spotove na jeziku znakova. Štampani materijali i ono što je bilo pristupačno preko vizuelnog sadržaja na TV spotovima bili su jedina upotrebljena sredstva da se do njih dopre.

5. AAK, Reformska partija ORA i PDK

Mera:

Razmatrati na redovnoj osnovi platforme i politike u konsultaciji sa OGD/LOS-ima kako bi se obezbedilo da odgovaraju na zabrinutosti lica sa ograničenim sposobnostima.

Održati redovne sastanke za konsultaciju sa OGD/LOS-ima kako bi se povela diskusija i unapredile politike o licima sa ograničenim sposobnostima.

Razmotriti interne statute i pravila subjekata i preduzeti mere kako bi se obezbedilo da su lica sa ograničenim sposobnostima uključena u stranačke izvršne i administrativne strukture i procese donošenja politike i odluka.

Obezbediti da su lica sa ograničenim sposobnostima uključena na liste kandidata subjekata na nacionalnim i opštinskim izborima.

Obezbediti da su lica sa ograničenim sposobnostima podstaknuta da se angažuju aktivno u upravljanju strankom i aktivnostima kao što su izrada politike, organizovanje kampanjskih skupova i izrada i raspodela materijala kampanje.

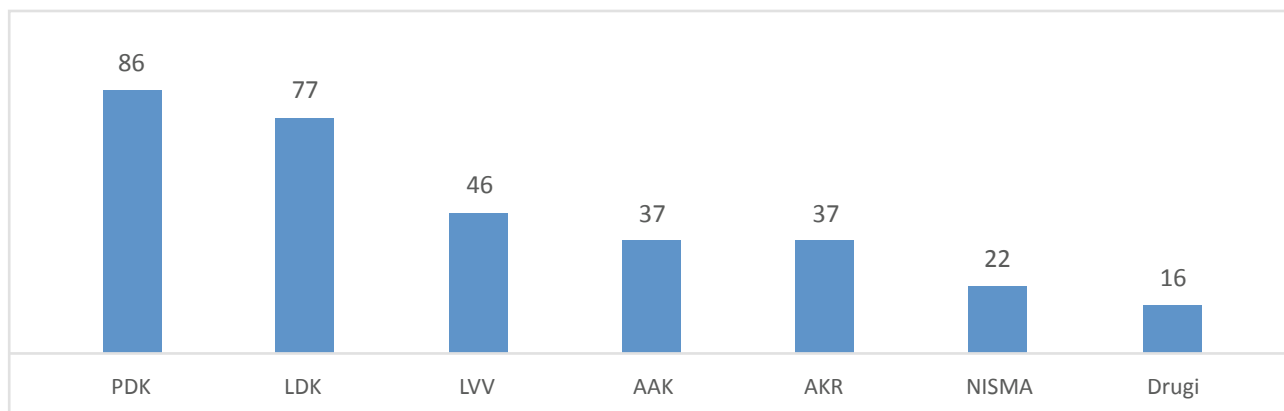
Javno oglasiti događaje u sklopu političke kampanje među OGD/LOS-ima i pružiti informacije u sklopu kampanje koje su pristupačne licima sa fizičkim, intelektualnim i oštećenjima vida ili sluha, korišćenjem lokacija koje su pristupačne za održavanje događaja u sklopu kampanje.

C. Posmatranje događaja u sklopu predizborne kampanje

Tokom 10 - dnevnog perioda predizborne kampanje, LTO-i su pratili 321 politički događaj, u organizaciji političkih subjekata u 20 najvećih opština na Kosovu. Posmatrači koji su dodeljeni da prate događaje u Severnoj Mitrovici nisu mogli prisustvovati nijednom događaju kao rezultat odluke političkih subjekata u ovoj opštini da bojkotuju proces kampanje.

Od praćenih aktivnosti, 86 je organizovala Demokratska partija Kosova (PDK), 77 Demokratski savez Kosova (LDK), 46 Pokret Samoopredeljenje! (LVV), 37 Alijansa za budućnost Kosova (AAK), 37 Alijansa Novo Kosovo (AKR), 22 Inicijativa za Kosovo (NISMA) a 16 drugi politički subjekti (Prilog 1).

Prilog 1: Broj praćenih događaja u sklopu političke kampanje, po političkom subjektu

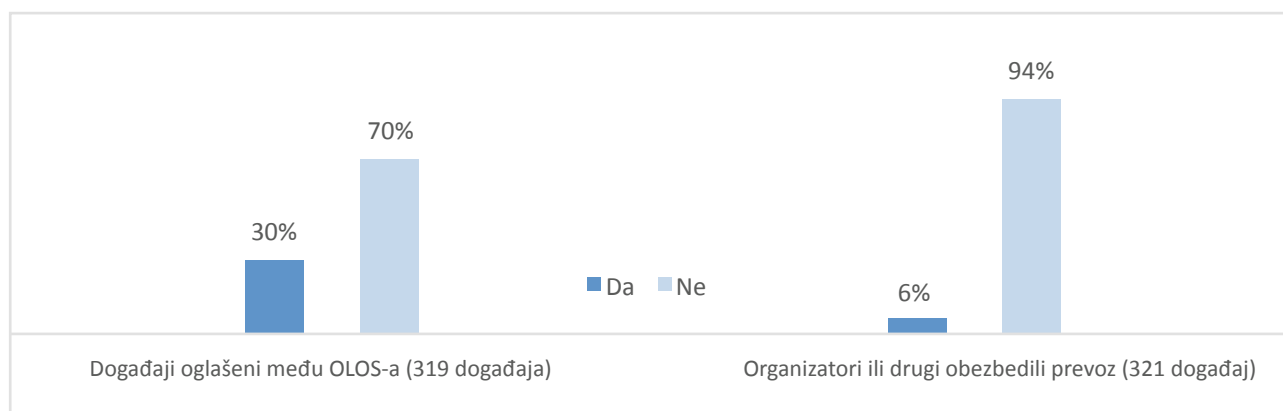
Više od dve trećine (70%) događaja u sklopu političke kampanje nije oglašeno među OGD/LOS-ima, što može biti objašnjenje zašto je učešće lica sa ograničenim sposobnostima na ovim skupovima malo. Oglašavanje događaja OGD/LOS-ima takođe zahteva da se informacije pruže u formatima koji su pristupačni licima sa fizičkim, intelektualnim i oštećenjima sluha i vida. Od 30% događaja koji su oglašeni među OGD/LOS-ima, informacije su pružene u pristupačnim oblicima samo u 17% slučajeva. Još manju pažnju su politički subjekti poklonili prevozu lica sa ograničenim sposobnostima. Od 321

Kandidat koji pozdravlja posmatrače tokom događaja predizborne kampanje, Suva Reka

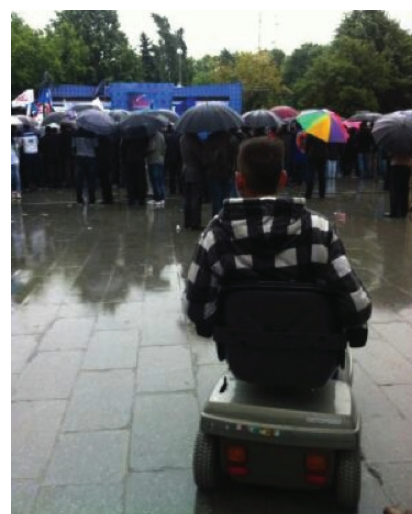
propraćene aktivnosti u sklopu kampanje, prevoz lica sa ograničenim sposobnostima organizovan je na samo 6% događaja (Prilog 2).

Prilog 2: Oglašavanje i prevoz za događaje u sklopu političke kampanje

U skladu sa Administrativnim uputstvom o tehničkim uslovima zgrada za pristupačnost lica sa ograničenim sposobnostima⁶ koje je izdalo Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, mogućnost fizičkog pristupa lica sa ograničenim sposobnostima je obavezni uslov, koji bi trebalo da omogući njihovo učešće u predizbornim aktivnostima političkih subjekata. Većina (93%) mesta na kojima su održani politički skupovi nisu bila pristupačna usled nepostojanja rampe ili lifta, što sprečava lica sa ograničenim sposobnostima da učestvuju na ovakvim prilikama.

Član 27. Administrativnog uputstva jasno predviđa odredbe u vezi sa načinom na koji bi mesta za lica sa ograničenim sposobnostima trebalo da se dodele/postave pri održavanju mitinga (u halama). Međutim, ovi politički subjekti nisu uvek uzimali u obzir ove zahteve.

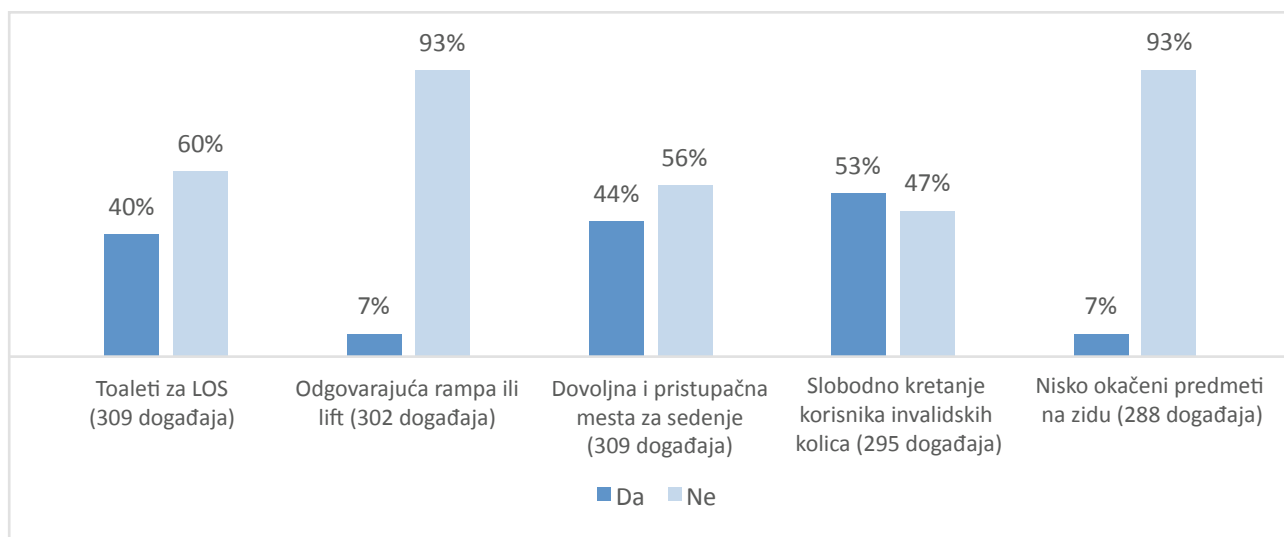
Posmatrač koji prati skup u sklopu predizborne kampanje, Peć

6. http://mmph-rks.org/repository/docs/U_A_per_P_A_K.pdf

Na 56% praćenih događaja u sklopu kampanje, nije bilo adekvatnih i pristupačnih sedišta za lica sa ograničenim sposobnostima. Na 60% praćenih događaja u sklopu kampanje, nije bilo odgovarajućih toaleta za lica sa ograničenim sposobnostima. Ukoliko lokacija i priložne usluge za održavanje kampanjskih skupova nisu pristupačni, lica sa ograničenim sposobnostima neće biti u stanju da prisustvuju ovim događajima.

Sa afirmativne strane, na većini posmatranih događaja (53%), lica sa ograničenim fizičkim sposobnostima koja koriste invalidska kolica, bila su u stanju da se kreću slobodno u oblastima u kojima su održavani skupovi tokom kampanje. Na 93% posmatranih događaja tokom kampanje, nije bilo nikakvih predmeta okačenih na nižim delovima zidova, koji bi mogli da spreče kretanje lica u invalidskim kolicima ili onih sa oštećenjima vida (Prilog 3).

Prilog 3: Pristup objektima u kojima su održavani skupovi u sklopu političke kampanje

Mera:

Sprovesti procene dostupnosti javnih zgrada, uključujući vladine agencije, kancelarije za civilnu registraciju na lokalnom i centralnom nivou, obrazovne ustanove, kulturne i sportske hale, kako bi se obezbedilo da ispunjavaju standarde pristupa lica sa ograničenim sposobnostima.

Obezbediti da administrativne službe svih političkih subjekata ispunjavaju standarde pristupa lica sa ograničenim sposobnostima.

Na posmatranim događajima tokom kampanje, prijavljeno je da je bilo samo 11 govornika sa ograničenim sposobnostima, od kojih su 4 bila iz LDK, 2 iz PDK, 2 iz LVV, i po 1 iz subjekta NISMA, AKR i AAK. Dvoje od jedanaest govornika sa ograničenim sposobnostima registrovani su kao lica sa ograničenim fizičkim sposobnostima, dok za druge govornike nisu zabeleženi nikakvi podaci o vrsti invaliditeta. Od jedanaest govornika, samo nekolicina se usredsredila na pitanja u vezi sa pravima lica sa ograničenim sposobnostima. Na 271 od 321 posmatranog događaja, prijavljeno je da nije bilo nikakvih govornika sa ograničenim sposobnostima.

LTO-i su takođe procenili obim u kome su se govornici usredsredili na pitanja u vezi sa pravima lica sa ograničenim sposobnostima. Na 31 posmatranom političkom skupu (10% događaja) predstavnici političkih subjekata usredsredili su se na pitanja u vezi sa pravima lica sa ograničenim sposobnostima. Od ovog broja, 10 su bili događaji stranke PDK, 7 LDK, 5 LVV, 3 NISMA, i po 2 subjekata AAK, AKR i na događajima Konzervativne stranke. Na nekim od pomenutih skupova stranaka LDK i PDK, vođena je opšta diskusija o poboljšavanju blagostanja lica sa ograničenim sposobnostima pružanjem mogućnosti za zaposlenje i obrazovanje. Na drugim skupovima koje su održale LVV i Konzervativna stranka, fokus je bio na usvajanju zakonodavstva o zaštiti prava lica sa ograničenim sposobnostima. Tokom jednog skupa PDK, vođena je diskusija o povećavanju penzija kako bi se poboljšalo socijalno blagostanje lica ranjenih tokom rata.

Mera:

OGD/LOS-i bi trebalo da prate obim u kome se politički subjekti i organi za sprovođenje izbora bave pitanjima u vezi sa licima sa ograničenim sposobnostima u politikama i tokom kampanje i sprovode aktivnosti zalaganja kako bi obezbedili da su ispoštovana prava lica sa ograničenim sposobnostima.

Obezbediti da su lica sa ograničenim sposobnostima podstaknuta da rade aktivno u stranačkoj administraciji i aktivnostima kao što su izrada politike, organizovanje događaja tokom kampanje i izrada i raspodela kampanjskih materijala.

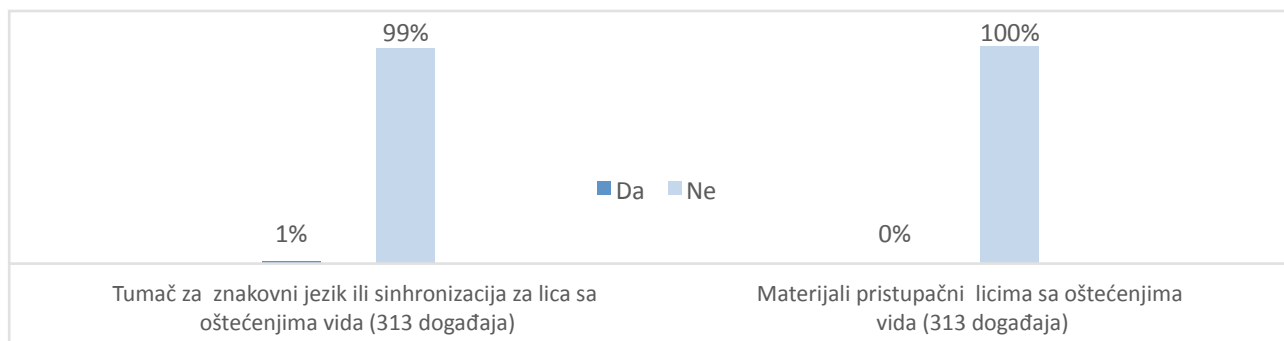
Pitanje koje je najviše zabrinjavalo tokom političke kampanje bio je nedostatak informacija pruženih na formatima pristupačnim za lica sa ograničenim sposobnostima. Tumač za znakovni jezik ili sinhronizacija za lica sa oštećenjima sluha/vida pružen je na nivou od samo 1% na 313 posmatranih izbornih aktivnosti oko kojih su zabeležene informacije. Ni na jednom od posmatranih događaja nije istaknuto da su materijali za kampanju stavljeni na raspolaganje u formatu koji je pristupačan za lica sa oštećenjima vida (Prilog 4).

Pranvera Musaj kao posmatrač tokom jednog skupa

Pranvera Musaj, 24, je hrabra i samouka žena koja već godinama pomaže drugim ženama sa posebnim potrebama da potraže zaposlenje i uspeju prodajom rukotvorina. Na početku, kao posmatrač u sklopu kampanje, imala je određenu dozu skepticizma o tome kako će je doživeti političke stranke, ali, na njeno iznenađenje, naišla je na ogromnu podršku. Ona je rekla: „Biti deo ovog projekta čini da se osećam ravnopravnom sa drugima”. Tokom posmatranja, naišla je na mnoge fizičke prepreke u školama ili javnim zgradama, ali kaže da su „prepreke tu da bi se premostile, i to je ono za šta se borim iz dana u dan”.

Prilog 4: Pristupačni materijali za lica sa ograničenim sposobnostima

Mera:

Oglasiti događaje koji se održavaju u sklopu političke kampanje među OGD/LOS-ima i pružiti informacije o kampanji pristupačne licima sa oštećenjima sluha, vida ili intelektualnim teškoćama, korišćenjem pristupačnih lokacija za održavanje događaja u sklopu kampanje.

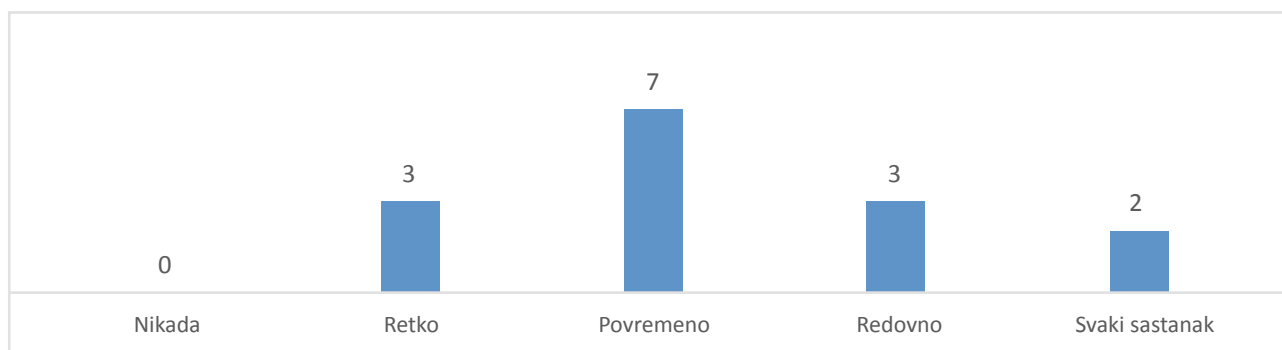
D. Sastanci sa predsedavajućim i članovima Opštinskih izbornih komisija

Tokom predizborne kampanje, LTO-i su održali 45 sastanaka i razgovora sa predsedavajućim i članovima Opštinskih izbornih komisija u 15 kosovskih opština. Tokom ovog procesa, LTO-i su naišli na poteškoće da učestvuju na sastancima OIK-a pošto nisu zvanično obavešteni o održavanju ovih sastanaka a informacije o vremenu i mestu njihovog održavanja nisu bile javne.

Na osnovu informacija koje su dobili u razgovoru sa predstavnicima OIK-a, posmatrači su izneli da OIK-i uopšteno nemaju nikakve precizne informacije u vezi sa biračima sa ograničenim sposobnostima. Broj birača sa ograničenim sposobnostima poznat OIK-u u 15 opština iznosi oko 700. Ovo je veoma mala cifra kada se uporedi sa procenama HandiKOS-a o broju lica sa ograničenim sposobnostima na Kosovu i podacima iz popisa sprovedenog 2011. godine. Ograničavanje poznavanja birača sa ograničenim sposobnostima na one koji su registrovani za mobilno glasanje najverovatnije će ograničiti delotvornost izbornih usluga koje se pružaju licima sa ograničenim sposobnostima. Od opština koje su obuhvaćene, na osnovu informacija koje su pružili OIK-i, opština sa najvećim brojem birača sa ograničenim sposobnostima bila je Gnjilane sa 135 birača. U Gračanici, Vitini i Vučitrnu, posmatrači nisu mogli da dobiju odgovor od OIK-a o broju lica sa ograničenim sposobnostima sa pravom glasa.

U opšteno se može zaključiti da se pitanja pristupa lica sa ograničenim sposobnostima ne diskutuju na sastancima OIK-a na dovoljnom nivou. Predstavnici OIK-a u opštinama Lipljan, Dečane i Vitina, obavestili su posmatrače da se retko diskutuje o ovim pitanjima. U opštinama Suva Reka, Kačanik, Gnjilane, Vučitrn, Gračanica i Peć posmatrači su obavešteni da se o ovim pitanjima povremeno diskutuje. U opštinama Prizren, Uroševci Južna Mitrovica posmatrači su obavešteni da se diskusija o ovim pitanjima vodi na redovnoj osnovi, dok su u Klini i Kamenici predstavnici OIK-a istakli da se pitanja pristupa lica sa ograničenim sposobnostima diskutuju na svakom sastanku (Prilog 5).

Prilog 5: Koliko često OIK-i diskutuju o pitanjima u vezi sa pristupom lica sa ograničenim sposobnostima (prema predstavnicima OIK-a)

Predstavnici OIK-a u opštinama Suva Reka, Prizren, Vučitrn, Peć, Južna Mitrovica, Klina, Kačanik, Uroševac i Gnjilane rekli su posmatračima da predstavnici OIK-a nisu dopreli ka OGD/LOS-ima kako bi diskutovali o pitanjima mogućnosti pristupa tokom izbora. Opšta je procena OIK-a da postoje prepreke za učešće lica sa ograničenim sposobnostima u izbornom procesu, koje obuhvataju: nedostatak infrastrukture za prilaz određenim objektima, nedostatak mapi, nepouzdati sistem adresa, kao i nedostatak političke volje da se obezbedi učešće lica sa ograničenim sposobnostima u ovom procesu.

Nakon sastanaka sa predstavnicima OIK-a u 15 opština, može se zaključiti da se vode minimalne izborne informativne kampanje namenjene licima sa ograničenim sposobnostima. Podaci ukazuju da predstavnici OIK-a nisu pomenuli nikakve konkretne pokušaje da se informišu birači, sem navoda da su u redovnom kontaktu sa NVO-ima. Posmatrači nisu mogli dobiti nikakvu informaciju o kampanjama u zajednici okrenutih ka licima sa ograničenim sposobnostima a koje su realizovali OIK-i u opštinama Suva Reka, Prizren i Južna Mitrovica. OIK-i su odgovorili da se lica sa ograničenim sposobnostima informišu o predizbornoj kampanji i izbornom procesu uopšteno preko HandiKOS-a i drugih nevladinih organizacija.

Mera:

Obezbediti da Opštinski izborni službenici (OIS) i OIK-i poklanjaju redovniju pažnju na pitanja koja utiču na pristup izborima. Ovo je više verovatno ukoliko se politički subjekti i CIK pobrinu za široko rasprostranjenu zastupljenost lica sa ograničenim sposobnostima na radnim mestima OIS-a i OIK-a.

U koordinaciji sa lokalnim NVO-ima i OGD-ima, uključujući OGD/LOS-e, OIS-i i OIK-i bi trebalo da sprovedu aktivnosti informisanja o izborima na lokalnu, namenjene licima sa ograničenim sposobnostima, korišćenjem metodologije i sadržaja koji odgovaraju svakom konkretnom vidu posebnih potreba.

OIS-i i OIK-i mogu izgraditi jače veze sa zajednicama lica sa ograničenim sposobnostima kako bi bolje poznavali potencijalne birače sa ograničenim sposobnostima u opštini i izborne usluge koje su im potrebne.

E. Predizborne posete biračkom centru

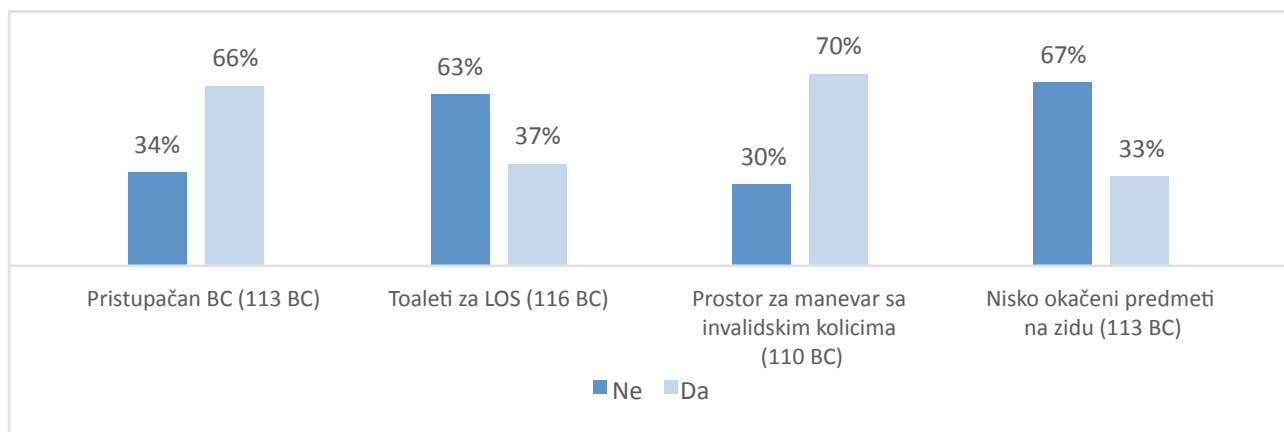
Pre dana izbora, posmatrači pristupa lica sa ograničenim sposobnostima posetili su 117 slučajno odabranih biračkih centara tokom perioda predizborne kampanje, kako bi se procenila pristupačnost istih za lica sa ograničenim sposobnostima. Preispitivanje fizičkog pristupa kao što su rampe, prikladnost toaleta, prostori za korisnike invalidskih kolica zacrtani su kao prioritet. Cilj ovih poseta bio je da se identifikuju i obaveste OIK-i pre dana izbora o biračkim centrima koji bi predstavljali problem za birače sa ograničenim sposobnostima, kako bi se OIK-ima omogućilo da poboljšaju ove objekte kad god je moguće.

Posmatrač koji procenjuje birački centar pre dana izbora

Nalazi iz ovih poseta prikazani su u nastavku (Prilog 6.). U nekim slučajevima, OIK-i su bili u stanju da intervenišu, čak i u kratkom vremenskom roku.

Prilog 6: Pristupačnost 117 biračkih centara posećenih tokom predizborne kampanje

8. POSMATRANJE DANA IZBORA

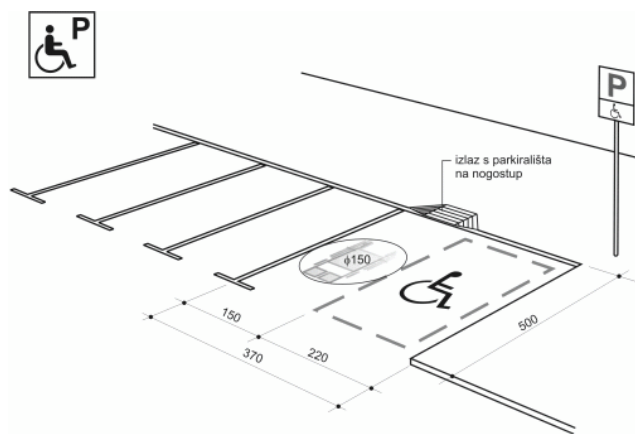
A. Pristup lica sa ograničenim sposobnostima biračkim centrima

Pružanje uslova za nesmetano kretanje lica sa ograničenim sposobnostima je preduslov za njihovo učešće u javnom i političkom životu. Unapređenje učešća lica sa ograničenim sposobnostima u izbornom procesu, sa posebnim naglaskom na dan izbora, znači da treba da se obezbedi pristup biračkim centrima⁷, uključujući i parkirališta. Mesto za parkiranje bilo je na raspolaganju na 67% od 488 biračkih centara koji su praćeni i u vezi kojih su zabeleženi ovi podaci, ali oni nisu uvek namenjeni ili označeni isključivo za lica sa ograničenim sposobnostima, u skladu sa odredbama Administrativnog uputstva 33/2007⁸ (Prilog 7.).

7. Birački centri su objekti javnih, prosvetnih i kulturnih ustanova, u kojima je smešteno jedno ili više biračkih mesta sa ciljem glasanja na izborima [...] Izborna pravila CIK-a 16/2013, član 1, stav 2.1; član 3, stav 3.1 j). član 4, stav 4.1 a);

8. Administrativno uputstvo 33/2007. član 38., koje je izdalo Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja daje specifikaciju prostora za parkiranje namenjenog licima sa posebnim potrebama.

Prilog 7.: Namenski izdvojen prostor za parkiranje lica sa ograničenim sposobnostima

Javne površine ili pešačke staze koje vode od parkinga do ulaska u birački centar su bile pristupačne u većini biračkih centara. Od 472 biračka centra za koje su zabeleženi podaci, staze su bile pristupačne na 321 (68%), dok u 151 slučaju (32%) nisu bile pristupačne; na 181 (37%) biračkom centru, trotoari i ostrvca za dolazak do oblasti za glasanje nisu bili prohodni, i predstavljali su prepreku za ulazak birača sa ograničenim sposobnostima u birački centar.

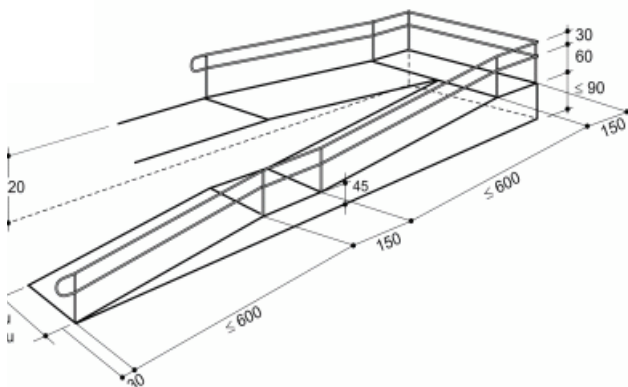
Staze koje vode ka ulazima u birački centar, dan izbora (Osnovna škola u mestu Glanasele, Glogovac i Osnovna škola "Zenel Hajdini", Terstenik - Drenica)

B. Mogućnost pristupa lica sa ograničenim sposobnostima unutar biračkih centara

Kako bi se omogućio neometan pristup, kretanje ili prisustvo lica sa ograničenim sposobnostima, birački centri moraju ispuniti određene zahteve, kao što su prilazne rampe, odgovarajući toaleti, dovoljan i odgovarajući prostor za sedenje, podovi sa neklizajućom površinom i dovoljan prostor za kretanje, posebno za korisnike u invalidskim kolicima.

[illegible]

Prilog 9: Rampe za prilaz lica sa ograničenim sposobnostima

Podjednako zabrinjava činjenica da u nekim školama koje imaju rampe za prilaz lica sa ograničenim sposobnostima, zvaničnici koji su odgovorni za birački centar nisu dozvolili da se ove rampe koriste, tako što su stavili traku oko njih i znake usmeravanja kojima su nalogali biračima da koriste druge ulaze u školu, koji nisu bili pristupačni licima sa ograničenim sposobnostima.

30

Birački centar u selu Poluža, Glogovac

Biračnicentar "Lec Gradica", Gradica, Glogovac

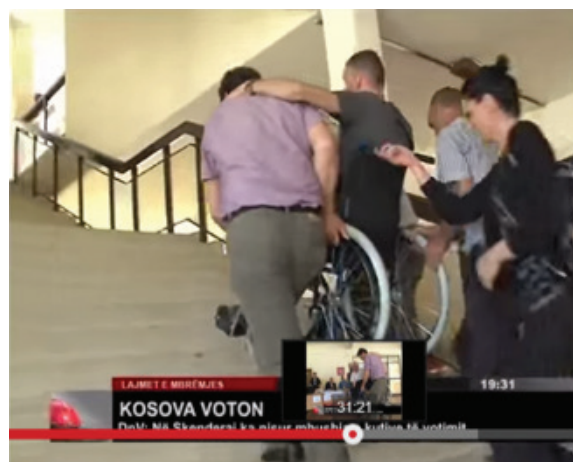
Na skoro svim posmatranim biračkim centrima, nisu postojale nikakve platforme ili liftovi koji bi omogućili pristup korisnicima invalidskih kolica birača kojima su dodeljena biračka mesta na gornjim spratovima biračkog centra. Kako bi im se omogućilo da iskoriste svoje pravo glasa kao ravnopravni građani, birače u invalidskim kolicima morali suda nose njihovi pomoćnici do gornjih spratova.

Posmatrač koji prati pristup u osnovnoj školi, Abedin Rexha, Kopiliq I Poshtem, Srbica na dan izbora

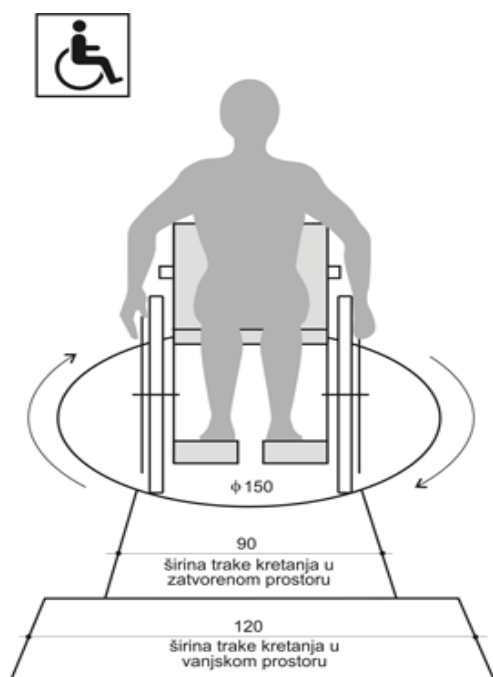

Okruženje na biračkom centru, u skladu sa prethodnim opisom, odvraća lica sa ograničenim sposobnostima da glasaju, posebno one sa fizičkim ili oštećenjima vida, tim više pošto je pristup glasanju putem mobilnih timova za glasanje više ograničen promenama uprocisima registracije za mobilno glasanje. Tim za posmatranje pristupa lica sa ograničenim sposobnostima svestan je da je u nekim slučajevima, CIK ograničen u korišćenju školskih zgrada kao biračkih centara (čak i u slučajevima u kojima ne omogućavaju prilaz licima sa ograničenim sposobnostima). U seoskim područjima je teško pronaći adekvatne zgrade za glasanje, iako ovo ne znači da CIK ili OIK ne mogu da preduzmu druge mere kako bi obezbedili da na dan izbora lica sa ograničenim sposobnostima mogu slobodno i dostojanstveno da ostvare svoje pravo glasa.

Lice u kolicima kome se pruža pomoć na biračkom mestu, Birački centar "Ismail Qemajli", Priština

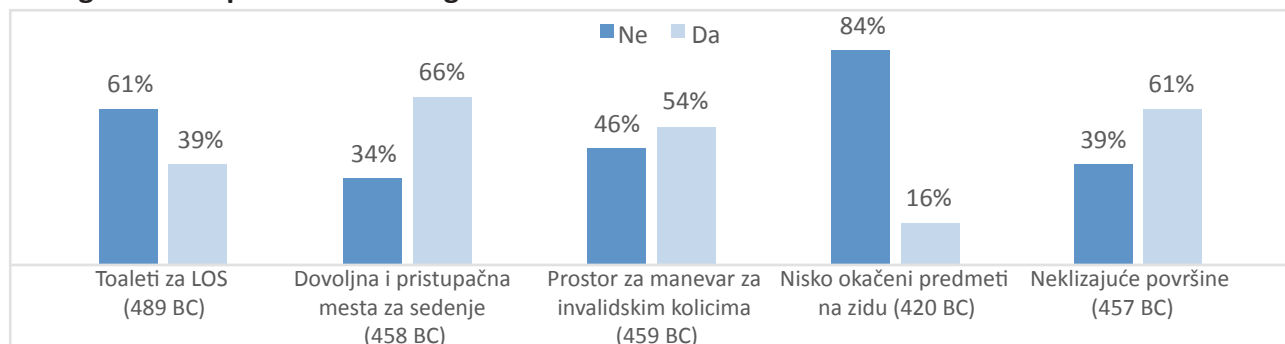
Prilog 10: Prostor potreban za kretanje invalidskih kolica

U skladu sa standardima, korisnik invalidskih kolica umerene veličine, bi trebalo da ima prostor u prečniku od najmanje 1.5 metara koji bi mu omogućio neometano kretanje i manevar (Prilog 10). Na 54 % posmatranih biračkih centara, u vezi sa kojima su prijavljene relevantne informacije, postojao je dovoljan prostor za kretanje invalidskih kolica, dok na 46% biračkih centara ovaj prostor nije bio adekvatan. Dve trećine biračkih centara koji su posećeni na dan izbora imalo je dovoljan broj pristupačnih mesta odgovarajućih za lica sa ograničenim sposobnostima.

Izveštaji ukazuju da je na 16% posmatranih biračkih centara i na onima za koje su prijavljene relevantne informacije, bilo nisko okačenih predmeta na zidovima koji potencijalno mogu onemogućiti slobodu kretanja ili biti opasni za lica sa ograničenim sposobnostima, dok su u 39% slučajeva zabeleženi klizavi podovi, koji mogu biti opasni po lica sa ograničenim sposobnostima (Prilog 11).

Prilog 11: Pristup unutar biračkog centra

C. Proces glasanja

U skladu sa članom 76 ZOI, politički subjekti zastupljeni u skupštinama opština odgovorni su za imenovanje članova biračkih odbora, koji nakon toga sprovode izborni proces na njima dodeljenim biračkim mestima. Predstavnici lica sa ograničenim sposobnostima nominovani od strane političkih subjekata u sastav osoblja biračkog centra veoma su malobrojni. Posmatrači su zabeležili samo 63 biračka mesta sa jednim članom osoblja sa ograničenim sposobnostima. Veoma mali broj posmatrača odgovorio je na propratno pitanje o vrsti invalidnosti datog člana BO-a, ali od onih koji su odgovorili, evidencija pokazuje da je bilo 3 člana sa oštećenjima vida, 3 sa ograničenim fizičkim sposobnostima i 1 sa oštećenjima sluha.

C1. Lica sa oštećenjima vida

Nedavnih godina, Kosovsko udruženje slepih uložilo je napore da poveća učešće lica sa potpunim ili delimičnim oštećenjima vida na izborima. Kao rezultat ovog zalaganja, CIK je 2009. godine doneo odluku da opremi biračke centre vodičima za glasanje ispisanim na Brajevoj azbuci, kako bi lica sa oštećenjima vida mogla samostalno da ostvare svoje pravo glasa. KUS procenjuje da od otprilike 3,000 potencijalnih birača sa oštećenjima vida kojih je svestan, 2000 zna da čita Brajevu azbuku.

Prema rečima Sekretarijata CIK-a i KUS-a, 95% pomoćnih pultova u biračkim centrima opremljeno je vodičima za glasanje na Brajevoj azbuci, brošurama na Brajevoj azbuci sa imenima svih kandidata i glasovnim zapisima. Međutim, neki od njih nisu imali ove pogodnosti: na primer u biračkom centru 2050 a u Prizrenu, osoblje biračkog centra nije imalo ove materijale na raspolaganju koji bi pomogli biračima sa oštećenjima vida koji su hteli da glasaju korišćenjem Brajeve azbuke. Povrh toga, biračka mesta na Kosovu nisu opremljena smernicama za proces glasanja velikim slovima ili lupama koje bi pomogle licima sa oštećenjima vida.

KUS je obavestio tim za posmatranje pristupa lica sa ograničenim sposobnostima da ovi materijali možda nisu stigli do udaljenih biračkih centara, i da je zabrinut da CIK i OIK-i nisu po svemu sudeći obučili izbornu osoblje, posebno članove biračkih odbora o tome šta su ovi materijali i kako treba da se koriste.

Mera:

Obezbediti lupe i brošure dobrog kvaliteta sa objašnjenjima o načinu označavanja glasačkog listića na Brajevoj azbuci i/ili drugim taktilnim sredstvima, svim biračkim mestima kako bi se poboljšao pristup izborima lica sa oštećenjima vida.

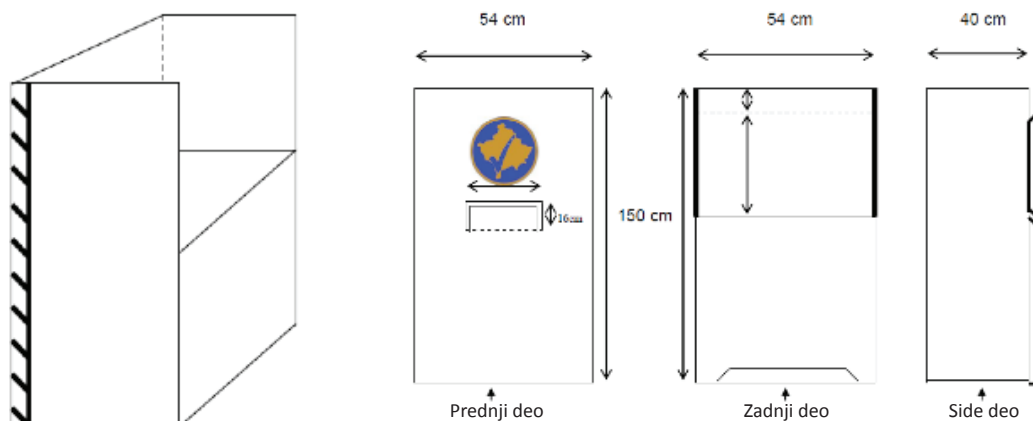
Pobrinuti se da brošure na Brajevoj azbuci stignu do svakog biračkog centra i da su članovi biračkog odbora obučeni o njihovoj upotrebi.

C2. Lica sa ograničenim fizičkim sposobnostima

Glasačke kabine (Prilog 12) koje se koriste na skoro svim izborima na Kosovu od 2000. godine, imaju sledeće specifikacije:

- Visina: 150 cm
- Širina: 54 cm
- Dubina: 40 cm
- Visina od poda do površine za pisanje 76 cm
- Debljina kartona: 0.3-0.5 cm
- Presavijen i otporan na vlagu

Prilog 12: Glasačke kabine korišćene na parlamentarnim izborima na Kosovu, 2014

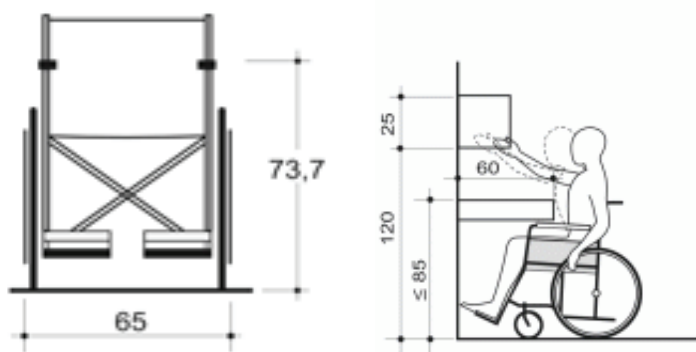
Tim za posmatranje pristupa lica sa ograničenim sposobnostima smatra da je površina za pisanje u glasačkoj kabini bila dovoljno niska (76 cm) za lica u invalidskim kolicima, ali da širina od 54 cm i dubina od 40 cm, i posebno zatvoren prednji deo glasačke kabine, sprečavaju birače u kolicima da uđu u glasačku kabinu. Takođe, glasačka kabina nije bila dovoljno jaka da podrži birače koji koriste druge vidove kretanja (štake, štap), te im je bilo veoma teško da glasaju sami, u tajnosti. Kvalitet kartona koji je korišćen za glasačke kabine nije dovoljno dobar da pruži dovoljnu potporu.

Glasačka kabina nema adekvatan prostor da birači u invalidskim kolicima uđu u glasačku kabinu

Povrh toga, na nekim biračkim mestima, glasačke kutije postavljene su na stolovima na visini na kojoj lica u invalidskim kolicima nisu mogla da dostignu prorez na glasačkoj kutiji da bi ubacili svoj glasački listić te su morali da se oslone na druge da to urade umesto njih. Ovi nedostaci u opremi za glasanje i postavci biračkog mesta predstavljaju ozbiljnu povredu prava zagaranovanog Ustavom Kosova koje predviđa da svi birači mogu glasati u tajnosti. Izveštaji sa 442 posećena biračka centra od strane posmatrača pristupa lica sa ograničenim sposobnostima na dan izbora, ukazuju da na 45% ovih biračkih centara, lice u kolicima nailazi na poteškoće da ubaci svoj glasački listić u glasačku kutiju bez pomoći.

Prilog 13: Model specifikacija glasačkih kabina pristupačnih za invalidska kolica

Glasačka kutija suviše visoko postavljena van domašaja birača u invalidskim kolicima

Mera:

Izmeniti specifikacije opreme za glasanje i instrukcije za njeno postavljanje kako bi se obezbedilo da lica sa ograničenim fizičkim sposobnostima mogu da priđu glasačkim kabinama i kutijama i da glasaju u tajnosti i bez pomoći. Razmotriti mogućnost da se obezbedi jedna glasačka kabina u obliku stonice površine po biračkom mestu.

Nakon izbora: Poseta Centru za prebrojavanje i rezultate

23. juna, jedan STO je posetio Centar za prebrojavanje i rezultate kako bi procenio proces prebrojavanja glasova iz procesa radamobininih timova za „lica sa posebnim potrebama”. CPR se smatra delimično pristupačnim za lica sa ograničenim sposobnostima; ulaz u zgradu ispunjava standarde za korisnike invalidskih kolica, međutim toaleti se nalaze van zgrade i nisu pristupačni. Značajan nalaz koji je proizašao iz ove posete bio je da je od skoro 600 članova osoblja CPR-a, samo dvoje ljudi sa ograničenim sposobnostima angažovano u procesu prebrojavanja.

9. DOBRE PRAKSE

U nastavku slede neki od primera dobre međunarodne prakse organa za sprovođenje izbora, kojima se podržavaju izborna prava lica sa ograničenim sposobnostima.

U Dominikanskoj Republici, potpisan je Memorandum o razumevanju između Junta Central Electoral (JCE) i 18 lokalnih OGD/LOS-a 2012. godine. Ovaj sporazum, koji je prvi koji je JCE ikada potpisao sa OGD/LOS-ima, promovisao je saradnju između ovih grupa o načinima da se poboljša uključenost i pristup lica sa ograničenim sposobnostima izborima.

Makedonski OGD/LOS, Poraka, izradio je i proglasio peticiju da političke stranke ratifikuju Konvenciju Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom (CPRD) u prvih 100 dana od formiranja nove vlade u 2011. Poraka je upotrebila potpisanu peticiju kako bi pridobili široku pažnju javnosti o potrebi da se ratifikuje CRPD. Nakon ove kampanje, makedonska skupština jednoglasno je ratifikovala CRPD 2011. godine.

U Albaniji, kao rezultat odluke Centralne izborne komisije, da se više ne koriste mobilne glasačke kutije, 2003. godine Albanska fondacija za prava lica sa ograničenim sposobnostima (ADRF), realizovala je anketu sa školskom decom u pet srednjih škola. Učenici osmog razreda – koji predstavljaju 647 domaćinstava – upitani su da li neki član njihovog domaćinstva nije u stanju da glasa kao posledica ove odluke. 11% iznelo je da najmanje jedno lice u njihovom domaćinstvu nije u stanju da glasa zbog kratkoročne ili dugoročne invalidnosti. ADRF je ponovo pokrenuo dijalog sa Centralnom izbornom komisijom, političkim strankama i drugim akterima, o pravima svih birača, uključujući birače vezane za dom, da glasaju.

U Gvatemali tokom izbora 2011. godine, mladi sa Daunovim sindromom pomogli su Vrhovnom izbornom tribunalu Gvatemale (TSE) da sastavi izborne materijale. Mladi Gvatemalci služili su kao tumači za jezik znakova tokom emitovanja izbornih poruka na televiziji. Uključivanje ovih volontera u promotivne materijale i javna obaveštenja pomoglo je da se podigne svest opšte javnosti o sposobnostima lica sa ograničenim sposobnostima.

U Sloveniji 2003. godine, Ustavni sud razmotrio je da li su odredbe Zakona o izborima za slovenački parlament, Zakona o predsedničkim izborima i Zakona o lokalnim izborima koje propisuju da se mogu registrovati samo lica sa potpunom poslovnom sposobnošću, u skladu sa Ustavom. Ustavni sud je odlučio da su ovi izborni zakoni bili neustavni.

U Sijeri Leone, koalicija OGD-a uključujući OGD/LOS, izradila je kodeks ponašanja za političke stranke koje su se kandidovale na izborima održanim novembra 2012. Dokumentat jeizrađen sa namerom da, između ostalog, podstakne žene i druge marginalizovane grupe da učestvuju u izbornom procesu. Kodeks eksplicitno predviđa da stranke treba da uvrste žene i lica sa ograničenim sposobnostima na liste kandidata. Kodeks ponašanja pružio je standard kojim OGD-i mogu pozvati političke stranke na odgovornost tokom perioda kampanje. Inicijativa je promovisana u medijima i raspodeljena je stranačkim kancelarijama širom zemlje.

PODRŽAN OD STRANE:

USAID
NGA POPULLI AMERIKAN
OD AMERIČKOG NARODA

